

Diploma-inflatie en onderwijsongelijkheid

Herman G. van de Werfhorst ¹

Summary

Credential inflation and educational inequality

Rational choice explanations for educational inequality have seen a renewed interest since Breen and Goldthorpe (1997) formulated the relative risk aversion (RRA) mechanism: people make educational choices to avoid downward mobility. Despite recent progress in empirical tests of this mechanism, mostly hypotheses are tested that could easily follow from other (e.g. cultural) theories in the field. In this paper a new way of testing the RRA mechanism is proposed, in which the changing value of qualifications plays a central role. Following the basic assumption of minimizing the chance of downward mobility, it is hypothesized that an intergenerational decrease of the labour market value of an educational transition leads to higher probabilities to make that transition. This goes against human capital theory. Empirical tests on a collection of Dutch survey data show that the impact of intergenerational credential inflation/deflation follows the pattern of relative risk aversion theory. However, the transition into upper secondary education is more consistent with human capital theory. There are large differences by social background regarding the impact of credential inflation on educational decisions, which is consistent with the thesis that social groups differ in the information they have at their disposal about the labour market value of qualifications.

1. Inleiding

De laatste jaren is er een hernieuwde belangstelling gekomen voor de verklaring van onderwijsongelijkheid vanuit het rationele-keuzeperspectief. Zo hebben Goldthorpe en Breen in navolging van Boudons theorie van 'inequality of educational opportunity' (Boudon, 1974) in diverse publicaties een theorie opgesteld ter verklaring van sociale ongelijkheid van onderwijsdeelname die uitgaat van het centrale mechanisme van 'relative risk aversion' (Breen, 1999; Breen & Goldthorpe, 1997; Goldthorpe, 1996). Evenals Boudon veronderstellen Goldthorpe en Breen dat kinderen de sociale positie van de ouders als referentie nemen voor hun eigen aspiraties. Volgens het 'relative risk aversion'-mechanisme (RRA) is het belangrijkste doel van individuen om sociale daling te voorkomen. Men blijft net zolang in het onderwijssysteem als nodig is om dit doel te bereiken. Kinderen uit hogere sociale milieus blijven daarom langer in het onderwijs dan kinderen uit lagere sociale milieus met dezelfde aanleg. Deze theoretische bena-

dering vormt tegenwoordig de basis voor een aanzienlijk aantal onderzoeken over onderwijsongelijkheid (zie bijvoorbeeld Becker, 2003; Breen & Yaish, te verschijnen; Davies, Heinesen & Holm, 2002; Need & De Jong, 2000; Smyth, 1999; Van de Werfhorst, 2002).

In hoeverre deze theorie empirisch beter houdbaar is dan andere theorieën ter verklaring van onderwijsongelijkheid is moeilijk te zeggen. Empirische indicatoren van centrale theoretische concepten zoals de relatieve risicomijdende intentie zijn vooralsnog niet voorhanden. Deze kwestie van empirische houdbaarheid is echter essentieel, temeer omdat de rationele-keuzetheorie van onderwijsongelijkheid sterk in contrast geplaatst wordt ten opzichte van culturele verklaringen, zoals bijvoorbeeld aangedragen in de culturele-reproductietheorie (Bourdieu & Passeron, 1979; voor Nederland zie bijvoorbeeld De Graaf, 1986 en De Graaf e.a., 2000). Zo zou de culturele-reproductietheorie niet in staat zijn om onderwijsexpansie te verklaren, evenmin als de afgenomen sekseongelijkheid in het onderwijs, terwijl de rationele-keuzetheorie daar wel toe in staat zou zijn (Goldthorpe, 1996).

In dit artikel voorzien we in een indirecte toetsing van het RRA-mechanisme voor Nederland. Hiertoe gaan we na wat de implicaties zijn van een veranderde arbeidsmarktwaarde van diploma's (diploma-inflatie of -deflatie) op onderwijsdeelname, en in hoeverre deze invloed sociaal ongelijk verdeeld is. Het uitgangspunt van deze studie is dat men het onderwijs gebruikt als instrument om sociale daling te voorkomen. Indien het 'relative risk aversion'-mechanisme een goede verklaring biedt voor onderwijskeuzes zal men *meer* onderwijs nodig hebben als diploma's *minder* waard worden. Voorzover onderwijs een relatief goed is (Hirsch, 1977; Ultee, 1980), dient men voor het bereiken van dezelfde positie als de ouders meer onderwijs te genieten als het onderwijs in waarde daalt. Meer specifiek wordt ten eerste onderzocht in hoeverre opbrengsten van onderwijskwalificaties in termen van bereikte sociale klassepositie zijn veranderd gedurende de twintigste eeuw in Nederland. Ten tweede gaan we na in hoeverre deze waardeverandering implicaties heeft voor het al dan niet doorlopen van een aantal transitieën, en in hoeverre deze implicaties verschillen tussen kinderen van verschillende sociale herkomstklassen. Met deze aanpak beperken we ons dus niet tot een betere toetsing van een veelgebruikte theorie, maar kunnen we bovendien antwoord verschaffen op interessante sociologische vragen over de invloed van de waarde van diploma's op onderwijsongelijkheid.

Omdat de waarde van diploma's mede wordt bepaald door het aantal individuen met hetzelfde diploma, moeten onderwijsbeslissingen niet als solistische acties gezien worden, maar juist in de context van andere handelende individuen geplaatst worden. Hiermee bouw ik voort op een ander, nogal ondergesneeuwd aspect van Boudons theorie, namelijk het speltheoretische aspect rondom onderwijsbeslissingen. Deze gedachte impliceert dat diploma-inflatie niet alleen een gevolg is van onderwijsexpansie, maar dat onderwijsexpansie ook een gevolg is van diploma-inflatie.

2. Rationele keuzes en onderwijsongelijkheid

De rationele-keuzetheorie van onderwijsongelijkheid stelt dat kinderen de sociale positie van de ouders als referentiepunt nemen voor eigen aspiraties. Het 'primaire doel' van individuen is om sociale daling te voorkomen (klassehandhaving); pas op de tweede plaats ambieert men sociale stijging (Goldthorpe, 1996; 2000). De beslissing om door te gaan bij een bepaalde onderwijs transitie of het onderwijssysteem te verlaten om toe te treden tot de arbeids- en/of huwelijksmarkt is dus volgens deze theorie afhankelijk van de vraag of men de volgende stap in de onderwijs carrière nodig heeft om sociale daling te voorkomen, of dat men dit doel reeds heeft gerealiseerd in die fase van de onderwijs carrière. Kinderen uit lagere sociale klassen zullen dus eerder uit het onderwijs stappen dan kinderen uit de hogere klassen. Immers, zij hebben op een relatief vroeg punt in de carrière klassehandhaving gerealiseerd, terwijl kinderen uit hogere klassen met dezelfde aanleg verder dienen te komen in het onderwijs om hun primaire doel veilig te stellen.

Het *relatieve* risicomijdende gedrag zit hem in de relativiteit ten opzichte van de herkomstklasse. Na een diploma in het voortgezet onderwijs lopen kinderen uit lagere sociale klassen relatief meer risico bij een volgende stap in het onderwijs dan kinderen uit hogere klassen. Dit risico bestaat eruit dat, indien de vervolgopleiding niet afgemaakt wordt, men middelen heeft verspild zonder dat er voordelen tegenover staan. Kinderen uit hogere sociale klassen hebben weinig keuze; ze zullen alles in het werk stellen om een verdere stap te zetten. Hen staan daarnaast meer hulpbronnen ter beschikking ter compensatie van de kosten van het onderwijs (directe kosten en opportuniteitskosten).

De implicatie van deze redenering is dat, onder kinderen met gelijke aanleg, kinderen uit lagere milieus ambitieuzer moeten zijn om een bepaald onderwijsniveau te bereiken dan kinderen uit hogere milieus. Men kan dan ook wel spreken van 'drempels' in de onderwijs carrière die beslecht dienen te worden voor klassehandhaving (Breen, 2002).² Sociale ongelijkheden zijn het grootst onder leerlingen met een 'gemiddelde' aanleg (Boudon, 1974; 1998); kinderen uit hogere klassen met weinig aanleg zullen net als hun leeftijdsgenoten uit lagere klassen relatief vaak uit school stappen; en bovengemiddeld slimme kinderen zullen, ook als zij uit de lagere sociale milieus komen, vaak doorgaan naar een volgende opleiding.³

Een van de aantrekkelijkheden van de 'relative risk aversion'-theorie is haar eenvoud; het voorkomen van sociale daling is de kern. Volgens de voorstanders is zij heel wat eenvoudiger dan de culturele-reproductietheorie, die uitgaat van cultureel kapitaal – 'bekendheid met de dominante cultuur' – als centraal mechanisme van onderwijsongelijkheid (zie bijvoorbeeld Goldthorpe, 1996). Gezien de vele onenigheden over meting en observatie van cultureel kapitaal kan gesteld worden dat de culturele-reproductietheorie op zijn minst gecompliceerder is dan de 'relative risk aversion'-theorie op het eerste gezicht lijkt.

Echter, zuivere empirische toetsingen van de theorie zijn nauwelijks voorhanden, omdat er tot dusver nauwelijks toetsbare hypothesen afgeleid zijn die specifiek uit de 'relative risk aversion'-theorie, en niet uit andere theorieën, voortkomen. In de economische literatuur toetst men de 'relative risk aversion'-theorie door de invloed van sociale herkomst op onderwijs transi-

ties te analyseren (Davies e.a., 2002). Volgens de menselijk-kapitaaltheorie zouden onderwijsbeslissingen uitsluitend afhangen van de toekomstverwachtingen en niet van achtergrondfactoren, en hiermee is een invloed van herkomst in tegenspraak. Er zijn, zoals sociologen allang weten, echter nog veel meer sociologische theorieën die pogen te verklaren waarom herkomsteffecten zouden bestaan (zie o.a. Hatcher, 1998). Een ander aspect van de toetsing van Davies e.a. staat dicht bij de ‘relative risk aversion’-theorie. Zij stellen namelijk dat de invloed van het opleidingsniveau van de ouders het sterkst moet zijn op de transitie die ouders zelf als hoogste hebben behaald. Anderen toetsen hypothesen over de invloed van herkomst op ambities en cijfers (Need & De Jong, 2000). Ook deze bevindingen zijn niet alleen met ‘relative risk aversion’ maar ook met culturele theorieën te verklaren. Zo worden sociale verschillen in ambities elders bijvoorbeeld uitgelegd als uitingen van verschillen in *habitus* (Dumais, 2002).

Breen en Yaish (te verschijnen) komen nog het dichtst bij een directe toetsing door te kijken naar klasseverschillen in de invloed van verwachte waarschijnlijkheid van succes op onderwijstransities. Volgens de theorie hoeven kinderen uit hogere sociale groepen minder zeker te zijn van succes om een onderwijstransitie te maken dan kinderen uit lagere groepen. Maar ook deze bevinding is, met enige moeite, uit te leggen via culturele verklaringen. Zo kunnen dergelijke secundaire effecten voortkomen uit een goede aansluiting tussen het milieu van herkomst en de schoolcultuur. Sociale klasse beïnvloedt de mate waarin men zich thuis voelt in het onderwijs, en ook zonder al te veel zekerheid omtrent succes zullen kinderen uit hogere milieus proberen zo lang mogelijk in het onderwijs te blijven om deze cultuur te genieten.

3. Een nieuwe toetsing van ‘relative risk aversion’-theorie

In dit artikel presenteer ik een indirecte toetsing van de ‘relative risk aversion’-theorie door de veranderende opbrengsten van diploma’s te analyseren. Centraal in deze benadering staat de assumptie dat men onderwijskeuzes maakt die de kans op sociale daling minimaliseren. Volgens deze assumptie zal men onderwijsambities bijstellen als de waarde van diploma’s verandert. Onder de aanname dat onderwijs een relatief goed is (Hirsch, 1977; Thurow, 1976; Ultee, 1980; Wolbers, 1998), zal een daling van de waarde van diploma’s ertoe leiden dat *meer mensen* deze transitie nodig hebben om de klassepositie van de ouders te handhaven. Immers, werkgevers selecteren degenen met het hoogst beschikbare opleidingsniveau om trainingskosten te minimaliseren, en een waardedaling van een transitie betekent dat de *relatieve* positie op de arbeidsmarkt verlaagt.⁴

Hiermee brengen we tevens een nogal ondergesneeuwd aspect van Boudons theorie van onderwijsongelijkheid weer tot leven, namelijk dat onderwijskeuzes beïnvloed worden door de keuzes van anderen (Boudon, 1982). Het falen van de technische hogescholen in Frankrijk, opgericht om korte trajecten in het hoger onderwijs aan te bieden om daar een belangrijk deel van de toenemende vraag naar hoger onderwijs in thuis te brengen, schrijft Boudon toe aan het feit dat reguliere universiteiten gemiddeld nog steeds betere perspectieven bieden op de arbeidsmarkt dan de technische hogescholen. Het instellen van ‘lagere’ vormen van tertiair onderwijs

mislukt zolang werkgevers de hoogst mogelijk gekwalificeerden selecteren, en men om deze reden in het onderwijs niet achter wil blijven bij anderen.⁵

De menselijk-kapitaaltheorie biedt een geheel andere zienswijze, door te beargumenteren dat de investering in onderwijs gebaseerd is op de *absolute* opbrengsten (Becker, 1993). Onderwijs wordt gezien als een investering in kennis en vaardigheden die direct van invloed zijn op de marginale productiviteit van werknemers. Werkgevers zien diploma's niet als een signaal van trainbaarheid, maar als indicatie van productieve vaardigheden. Individuen investeren in het onderwijs, aldus de menselijk-kapitaaltheorie, omdat men met meer onderwijs een hoger loon tegemoet kan zien dat dient ter compensatie van gemaakte (opportunities-)kosten en de hogere productiviteit voor de organisatie. Als men onderwijsbeslissingen hierop baseert, zal men minder bezorgd zijn om de relatieve positie die men inneemt in de onderwijsverdeling, en zullen juist *minder mensen* in een bepaalde onderwijstransitie investeren als zij minder waard is geworden (vgl. Freeman, 1976; Mare, 1981b).

Maar in hoeverre speelt informatie over de waarde van diploma's werkelijk een rol bij onderwijsbeslissingen? Manski (1993) is hier kritisch over en vraagt zich af hoe het mogelijk is dat we veronderstellen dat adolescenten dergelijke informatie tot hun beschikking hebben terwijl zelfs economen het niet eens kunnen worden over de waarde van diploma's. Manski beargumenteert dan ook dat we moeten uitgaan van de overtuigingen (*beliefs*) die mensen hebben over de waarde van diploma's. Toch laten Webbink en Hartog (2004) met paneldata zien dat Nederlandse studenten behoorlijk nauwkeurig hun toekomstige inkomen kunnen voorspellen (maar deze studenten hebben hun onderwijskeuze al gemaakt).

Morgan (1998) slaat een brug tussen statusverwervingstheorieën die te weinig aandacht zouden hebben voor de rationaliteit achter (onderwijs-)beslissingen enerzijds en rationele-keuzetheorie die primair uitgaat van een kosten- en batenanalyse. Dit doet hij aan de hand van een theoretisch model waarin niet alleen de verwachtingen van 'significant others' maar ook die van de student bepalend zijn voor ongelijkheden, en waarin tevens de waarde van diploma's wordt opgenomen als voorspeller van onderwijsintenties. Met dit model beargumenteert Morgan dat onderwijsbeslissingen niet berusten op 'vage gesocialiseerde voorkeuren' maar op een afweging van kosten en baten.

Beattie (2002) stelt dat sociale groepen verschillen in de informatie die zij tot hun beschikking hebben, en dat dat onderwijsongelijkheid deels verklaart. Dit analyseert zij aan de hand van de invloed van rendement op scholing op het maken van de transitie naar tertiair onderwijs, en hoe deze invloed verschilt tussen sociale klassen, mannen en vrouwen, en etnische groepen. Rendement op scholing heeft met name invloed op het maken van deze transitie voor mannen en voor mensen met lagere tot middelbare sociaal-economische herkomst. Van de Werfhorst en Andersen (2005), ten slotte, laten zien dat transitiekansen in de Verenigde Staten samenhangen met de arbeidsmarktwaarde van onderwijstransities, maar uitsluitend voor kinderen van wie de ouders dezelfde transitie behaald hebben. Dit laatste zou de informatiehypothese ondersteunen, omdat ouders hun kinderen van nauwkeurige informatie over de waarde van een diploma kunnen voorzien wanneer zij zelf ook dat diploma behaald hebben.

In navolging van Beattie (2002), Breen en Yaish (te verschijnen) en Van de Werfhorst en

Andersen (2005) stellen we dat de invloed van de waarde van diploma's op onderwijsbeslissingen verschilt tussen sociale groepen. Deze sociale verschillen zijn deels terug te voeren op informatieverschillen, en deels op wat men met deze informatie doet. Wat betreft informatie omtrent de waarde van onderwijskwalificaties kunnen we het beste uitgaan van de ervaringen die ouders en omgeving zelf hebben gehad, en hoe deze ervaringen verschillen met personen die meer recent met onderwijskwalificaties de arbeidsmarkt op zijn gegaan. Meer specifiek: ouders zullen vooral informatie over de (grote of geringe) waarde van een bepaalde onderwijstransitie kunnen verschaffen als zij zelf met deze transitie de arbeidsmarkt op zijn gegaan (en niet verder zijn gegaan in het onderwijs). Voor lagere transities is het voor ouders uit hogere sociale klassen immers onwaarschijnlijk dat zij hiervan de arbeidsmarktwaarde goed kunnen inschatten; veel van hen zijn zelf bij deze lagere transities verdergegaan in het onderwijs. Kinderen uit lagere sociale klassen hebben vermoedelijk betere informatie over de (geringe) waarde van lagere onderwijstransities. Aan de andere kant zullen kinderen uit hogere milieus betere informatie kunnen verkrijgen over hogere onderwijstransities.

Naast informatieverschillen is er nog een andere reden waarom sociale groepen vermoedelijk verschillen in de invloed die uitgaat van de waarde van diploma's op onderwijsbeslissingen. Het is namelijk van belang hoe relevant informatie daadwerkelijk is voor individuen. Kinderen uit hogere sociale milieus kiezen hogere onderwijskwalificaties niet uitsluitend vanuit arbeidsmarktoverwegingen. Onderwijs is immers (ook) een consumptiegoed, en de keuze voor hoger onderwijs behoort tot de 'levensstijl' van hogere sociale groepen. Voor kinderen uit lagere sociale groepen is dat veel minder het geval; onderwijskeuzes worden onder hen overwegend gemaakt op basis van de arbeidsmarktwaarde (Kelsall e.a., 1972). Dit impliceert dat de veranderende arbeidsmarktwaarde ook van hogere transities nauwelijks van invloed is op kinderen uit hogere sociale klassen. Dit zou overigens wel een falsificatie van het 'relative risk aversion'-mechanisme impliceren.

4. Hypothesen

Vanuit de RRA-theorie dat onderwijs een relatief goed is en onderwijsbeslissingen met name voortkomen uit de wens tot behoud van de relatieve sociale positie leiden we de volgende hypothese af: *Als een onderwijstransitie minder waard is voor een generatie ten opzichte van de vorige generatie (en des te sterker dit het geval is), des te groter is de kans om deze transitie te maken* (hypothese 1a). Naast het argument van klassehandhaving, het primaire mobiliteitsdoel volgens Goldthorpe (2000), leidt ook het secundaire doel van opwaartse mobiliteit tot deze hypothese. Immers, als opwaartse mobiliteit altijd een doel is zal men altijd, en zeker in geval van diploma-inflatie, proberen een hoger onderwijs niveau te behalen dan de ouders. De twee sociale mobiliteitsdoelen van klassehandhaving en opwaartse mobiliteit (Goldthorpe, 2000) zijn dan ook niet te onderscheiden in verschillende hypothesen aangaande onderwijsbeslissingen in een veranderende arbeidsmarkt.

Hiertegenover stellen we de hypothese volgend uit de menselijk-kapitaaltheorie, waarin de

absolute opbrengsten de doorslag geven. In het algemeen zullen minder mensen investeren in een bepaalde onderwijs transitie als deze transitie minder waard is, dan wanneer die meer waard is (Freeman, 1976; Mare, 1981b). Als we deze redenering doortrekken voor intergenerationele waardeveranderingen, leidt dit tot de volgende hypothese: *Als een onderwijs transitie minder waard is voor een generatie ten opzichte van de vorige generatie (en des te sterker dit het geval is), des te kleiner is de kans om deze transitie te maken* (hypothese 1b).

Hypothesen 1a en 1b hebben uitsluitend betrekking op situaties waarin onderwijs transities voor een generatie *minder* waard zijn dan voor de generatie van de ouders. Dit is in overwegende mate het geval, zo zullen we hieronder zien, maar er zijn ook situaties waarin onderwijs transities *meer* waard zijn geworden. Als onderwijs een relatief goed is zou men, indien de waarde van diploma's toeneemt, met minder genoeg kunnen nemen om de relatieve (klasse-)positie te handhaven. Echter, gezien het 'secundaire doel' van 'opwaartse mobiliteit' (Goldthorpe, 2000) lijkt dit onaannemelijk; als het onderwijs *meer* waard is geworden zal men niet minder, maar op zijn minst evenveel of zelfs meer geneigd zijn om een onderwijs transitie te doorlopen. Hypothese 2 luidt dan ook: *Als een onderwijs transitie voor een generatie meer waard is geworden ten opzichte van de vorige generatie (en des te sterker dit het geval is), zal men een grotere kans hebben om deze transitie te maken*. Als we de intergenerationele diploma-inflatie meten aan de hand van de waarde van onderwijs transities van kinderen gedeeld door die van hun ouders' generatie, zoals we hieronder zullen doen, resulteert de combinatie van hypothesen 1a en 2 dus in een U-vormig effect van de intergenerationele waarde van diploma's op transitiekansen (met het laagste punt daar waar onderwijs transities evenveel waard zijn voor ouders en kinderen), terwijl de combinatie van hypothesen 1b en 2 resulteert in een monotoon positief effect.

Vervolgens stellen we een hypothese op over een differentiële invloed van diploma-inflatie/deflatie per onderwijs transitie naar sociale klasse van de ouders. Hierboven werd beargumenteerd dat lagere sociale klassen beter geïnformeerd zijn over de waarde van lagere transities. Kinderen uit hogere milieus laten zich minder gelegen liggen aan informatie over (met name lagere) transities, en zullen meer informatie hebben over de waarde van hogere transities. Kinderen uit de lagere middenklasse en kleine zelfstandigen zullen sterker beïnvloed worden door de waardeveranderingen van diploma's die toegang geven tot dezelfde soort beroepen, met name het hoger secundair onderwijs (havo, mbo, vwo). Aan de hand van deze informatiedifferentiaal kunnen we in het algemeen dus verwachten dat *de veranderende waarde van een bepaalde onderwijs transitie vooral van invloed is op kinderen van die sociale herkomstklassen waarvoor deze transitie van groot belang is* (hypothese 3).

5. Onderzoeksoptzet

5.1 Data

Om te komen tot toetsing van deze hypothesen maak ik gebruik van de *Netherlands' Social Mobility File*, een combinatiebestand van een groot aantal Nederlandse enquêtes geschikt voor

sociale mobiliteitsonderzoek verzameld vanaf de jaren zestig tot en met de jaren negentig van de vorige eeuw (Ganzeboom & Luijkx, 2004). In dit bestand is informatie voorhanden over de sociale klasse van de ouders, sociale klasse van het kind, geslacht, geboortjaar, en onderwijskwalificaties van het kind. In totaal betreffen mijn analyses ruim 53.000 mensen in de modellen ter voorspelling van transitiekansen.

Twee soorten analyses staan centraal. Ten eerste dienen we inzicht te krijgen in de (intergenerationele) ontwikkelingen in de waarde van onderwijstransities op de arbeidsmarkt. Hiervoor kijken we naar de invloed van transities op de sociale klasse van het kind voor mannelijke cohorten geboren tussen 1880 en 1982. Hieruit berekenen we de intergenerationele diploma-inflatie of -deflatie door voor twee generaties de waarde van transities tegen elkaar af te zetten. In de tweede analyse wordt deze intergenerationele inflatiefactor (IIF) als onafhankelijke variabele opgenomen in logistische regressiemodellen met onderwijstransities als afhankelijke variabele (mannen en vrouwen).

5.2 Variabelen

De *sociale klasse* van de ouders en het kind zijn gemeten aan de hand van de klassenindeling van Erikson, Goldthorpe en Portocarero (EGP) (1979). De EGP-indeling is gebaseerd op de arbeidsverhoudingen die aan beroepen ten grondslag liggen. Zij maakt onderscheid in zelfstandigen en mensen in loondienst, in mensen met een ‘service relationship’ en een ‘labour contract’, en in mensen die wel aan (veel) mensen leidinggeven en zij die dat niet doen (Goldthorpe, 2000). In figuur 1 staan de negen klassen weergegeven. Voor het onderhavige onderzoek is het van belang om een hiërarchische klassenindeling te hebben. Hiertoe zijn de klassen IIIa en V samengevoegd (deze vormt de klasse onder de serviceklasse II), en de klassen IIIb en VIIa (de een na laagste klasse boven landarbeiders).

Figuur 1: EGP-klasse-indeling en haar hiërarchische ordening

Klasse		Hiërarchische indeling
I	Hogere professionals en managers	I
II	Lagere professionals en managers, en hogere technici	II
IIIa	Routinehoofdarbeid, hoger	IIIa/V
IIIb	Routinehoofdarbeid, lager	
IVabc	Kleine zelfstandigen, inclusief boeren	IVabc
V	Lagere technici en leidinggevendenden aan handarbeiders	
VI	Geschoolde handarbeiders	VI
VIIa	Semi- en ongeschoolde handarbeiders	VIIa/IIIb
VIIb	Landarbeiders	VIIb

Onderwijskwalificaties zijn uiteengelegd in vier *transities*. Hierbij zijn transities geconstrueerd uit het hoogst behaalde opleidingsniveau, onder de veronderstelling dat men lagere transities ook doorlopen heeft (zonder dat dit noodzakelijk werkelijk geobserveerde transities zijn). We hebben dus geen directe informatie van onderwijs*carrières*, maar construeren *carrières* uit het hoogst behaalde opleidingsniveau (De Graaf & Ganzeboom, 1993; Rijken, 1999). De onderscheiden transities zijn:

1. Ten minste meer dan lager onderwijs (succes: 82 %);
2. Ten minste afgemaakt lager secundair onderwijs (lbo/mavo of vergelijkbaar), gegeven ten minste meer dan lager onderwijs (conditioneel succes: 85%);
3. Ten minste afgemaakt hoger secundair onderwijs (havo/vwo/mbo of vergelijkbaar), gegeven ten minste afgemaakt lager secundair onderwijs (conditioneel succes: 66 %);
4. Hoger onderwijs, gegeven ten minste afgemaakt hoger secundair onderwijs (conditioneel succes: 41 %).

Verder zijn de variabelen *geslacht* en '*percentage at risk*' opgenomen. 'Percentage at risk' geeft aan hoeveel mensen uit een bepaald cohort in aanmerking komen voor een transitie (ongeacht of ze hem ook succesvol doorlopen) en is een maat voor onderwijsexpansie. De variabele heeft de waarde 100 voor alle cohorten voor transitie 1, en neemt per transitie af, met verschillende snelheden voor de verschillende cohorten. Percentage at risk is benodigd om een zuivere schatting van het onderwijseffect te krijgen onafhankelijk van onderwijsexpansie (Rijken 1999; Sieben, 2001). Mare (1981a) analyseerde transitie modellen voor cohorten afzonderlijk, maar omdat wij cohorten samenvoegen in een analyse dienen we voor onderwijsexpansie te controleren. Tabel 1 bevat enkele beschrijvende statistieken van de gebruikte variabelen.

Tabel 1: Beschrijvende statistieken ($N = 165.975$ persoon-transities)

	Minimum	Maximum	Gemiddelde	Standaard-deviatie
Transitie maken	0	1	0,75	0,43
Vrouw	0	1	0,48	0,50
% at risk	34,72	100	82,47	17,95
Vaders klasse	1	7	4,18	1,73
In aanmerking voor transitie 1	0	1	0,32	0,47
In aanmerking voor transitie 2	0	1	0,28	0,45
In aanmerking voor transitie 3	0	1	0,24	0,43
In aanmerking voor transitie 4	0	1	0,16	0,37
Intergenerationele diploma-inflatie (IIF)	0,66	1,19	0,95	0,11
IIF-kwadraat	0,43	1,41	0,91	0,22

BRON: Netherlands' Social Mobility File

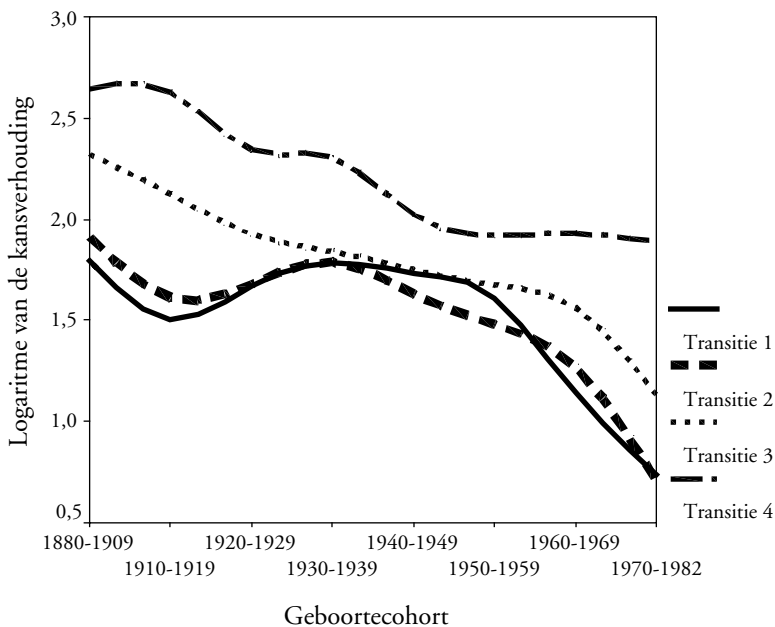
6. De arbeidsmarktwaarde van onderwijstransities

De invloed van onderwijstransities op sociale bestemmingsklasse berekenen we aan de hand van vier geordende logitmodellen (Agresti, 1990), één voor elke onderwijstransitie j (uit een totaal van J transities) met de volgende vorm:

$$\log \left(\frac{p(Y>d)}{p(Y\leq d)} \right) = \alpha_d + \beta_{1j} TRANS_j + \beta_2 AGE + \sum_{K-1} \lambda_k COH + \sum_{K-1} \delta_{kj} COH \times TRANS_j \quad (1)$$

Waarbij $p(Y>d)$ de kans is dat men in een hogere klasse dan klasse d komt en $p(Y\leq d)$ de kans dat men in klasse d of lager terecht komt (uit een totaal van D sociale klassen). TRANS is een binaire variabele voor een behaalde onderwijstransitie j (onconditioneel op eerder behaalde transities), AGE is leeftijd van de respondent, en COH is geboortecohort (in totaal K cohorten waarvan er $K-1$ zijn opgenomen). Effectparameter β_{1j} geeft aan wat de invloed is van het behalen van minimaal transitie j op sociale klasse voor het referentiecohort; λ_k is het verschil tussen cohort k en het referentiecohort. De δ_{kj} parameters geven aan in hoeverre het effect van de gemaakte transitie j verschilt tussen cohort k en het referentiecohort. Optelling van β_{1j} en δ_{kj} geeft het cohortspecifieke effect van transitie j op sociale klasse. Dit cohortspecifieke transitie-effect noemen we ω_k . In totaal berekenen we de waarde van transities op de arbeidsmarkt voor acht cohorten (1880-1909, 1910-1919, 1920-1929, 1930-1939, 1940-1949, 1950-1959, 1960-1969, en 1970-1982).

Figuur 2: Trends in de effecten van behaalde transities op sociale klasse

In figuur 2 staan de ontwikkelingen in de waarde van transities voor deze cohorten, afgemeten aan de logit-coëfficiënten van vergelijking (1). Gegeven de wijze van modellering is hier sprake van ontwikkelingen in de relatieve (en niet de absolute) waarde van onderwijstransities; het hebben behaald van ten minste een bepaalde transitie ten opzichte van lagere transities wordt berekend. Door de modellering van het behalen van een transitie *of mogelijk meer* versus het niet behalen van deze transitie, weten we een belangrijk kritiekpunt op transitie modellen te pareren, namelijk dat deze modellen veronderstellen dat individuen ‘bijzand’ zijn in onderwijsbeslissingen (Cameron & Heckman, 1998).⁶ De kritiek luidt dat transitie modellen geen oog hebben voor het feit dat rationeel handelende individuen verder kijken dan de eerstvolgende transitie bij het maken van onderwijskeuzes. Men zal een bepaalde transitie niet (alleen) halen omdat de baten van die transitie de kosten overstijgen, maar ook omdat men nu eenmaal transities moet halen om hogere transities te behalen. Overigens verkleint ook de opname van transitievariërende variabelen, in onderhavige studie het percentage *at risk*, het probleem van bijzandheid (Lucas, 2001).

In de figuur is duidelijk te zien dat alle transities minder waard zijn geworden in de loop der tijd; de lijnen lopen naar beneden.⁷ Ook al daalt de relatieve waarde van alle transities afzonderlijk, die van de hogere transities dalen minder sterk dan de lagere transities. Dit is overeenkomstig het onderzoek van Wolbers (1998) die deze ontwikkelingen verklaart door toegenomen overscholing. Er zijn echter enkele verschillen met de werkwijze van Wolbers. Ten eerste analyseren wij hier de arbeidsmarktwaarde in termen van sociale klasse en niet naar functieniveau. Ten tweede berekende Wolbers lineaire trends, en laten wij effecten variëren per geboortecohort.

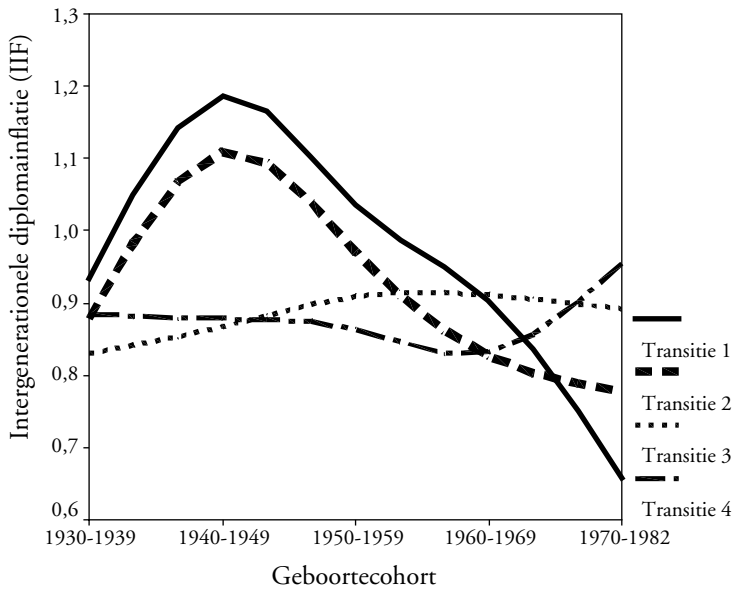
Nu we inzicht hebben in de trends in de waarde van onderwijstransities is het zaak om de intergenerationele ontwikkelingen te berekenen. De intergenerationele diploma-inflatie van transitie j wordt berekend volgens de formule:

$$IIF_{jk} = \frac{\omega_{k-1j}}{\omega_{k-3j}} \quad (2)$$

Hierin wordt de ‘actuele’ waarde van transitie j zoals waargenomen door personen uit cohort k afgemeten aan de groep die juist voorafgaand aan hen de waarde van de transitie heeft ervaren ($k-1$). De waarde van transitie j van de generatie van de ouders wordt afgemeten aan de waarde van drie cohorten geleden (grotfweg tussen de 20 en 40 jaar ouder dan de respondent). Hierdoor kunnen we de intergenerationele inflatiefactor uitsluitend berekenen voor geboortecohorten vanaf 1930. De Intergenerationele Inflatiefactor (IIF) ligt tussen 0 en 1 wanneer de transitie tussen generaties in waarde is gedaald, en is groter dan 1 als de transitie in waarde is gestegen.

In figuur 3 staan de intergenerationele inflatiefactoren voor de vier transities voor alle beschikbare cohorten. De grotendeels neergaande lijnen van figuur 2 vertalen zich in een intergenerationele diploma-inflatie ($IIF < 1$). Een uitzondering is dat de lagere onderwijstransities (tot en met minimaal lbo/mavo) in waarde zijn gestegen voor mensen geboren in de jaren ’40 en ’50, ten opzichte van de generatie van hun ouders. Verder is te zien dat de transitie van hoger

Figuur 3: Ontwikkelingen in intergenerationale diploma-inflatie of -deflatie

onderwijs in waarde toenam voor het laatste cohort ten opzichte van hun ouders. Deze bevindingen komen in grote lijnen overeen met die van Van de Werfhorst en Andersen (2005) voor de Verenigde Staten.

7. Diploma-inflatie en transitiekansen

Nu is het van belang om te analyseren in hoeverre deze intergenerationale diploma-inflatie daadwerkelijk van invloed is op het doorlopen van onderwijstransities. Hiertoe schatten we een aantal geneste logistische regressievergelijkingen met logaritme van de kansverhouding op het al dan niet maken van een transitie als afhankelijke variabele, waarbij de transities zijn gestapeld in een groot bestand met ruim 165.000 persoon-transitiecombinaties.⁸ In tabel 2 staan modelstatistieken van de verschillende modellen.

In tabel 2 is te zien dat IIF in eerste instantie niets bijdraagt aan de modelfit ten opzichte van een 'standaard'-model met percentage at risk, geslacht, vaders klasse en transitienummer. Dit lijkt in overeenstemming met de bevindingen van Morgan (1998) voor de Verenigde Staten waarin, gecontroleerd voor herkomsteffecten, de waarde van diploma's geen invloed heeft op onderwijsverwachtingen. Echter, opname van IIF en IIF-kwadraat vertoont wel een betere fit (model 3). Blijkbaar heeft intergenerationale diploma-inflatie een curvilineair effect op het

Tabel 2: Modelstatistieken

	-2LL	Verschil in χ^2	Vrijheids- graden
1. % at risk, geslacht, vaders klasse, transitienummer	159.985,51	27523,37 *** ^a	11
2. (1) + IIF	159.983,52	1,99	1
3. (2) + IIFSQ	159.967,60	15,92 ***	1
4. (3) + IIF x Transitienummer + IIFSQ x Transitienummer	159.110,10	857,50 ***	6
5. (4) + IIF x Vaders klasse + IIFSQ x Vaders klasse + Vaders klasse x Transitienummer	158.865,46	244,64 ***	30
6. (5) + Geslacht x % at risk + Vaders klasse x % at risk	158.635,72	229,74 ***	7
7. (6) + IIF x Transitienummer x Vaders klasse + IIFSQ x Transitienummer x Vaders klasse	158.488,47	147,25***	36

*** p < 0,001

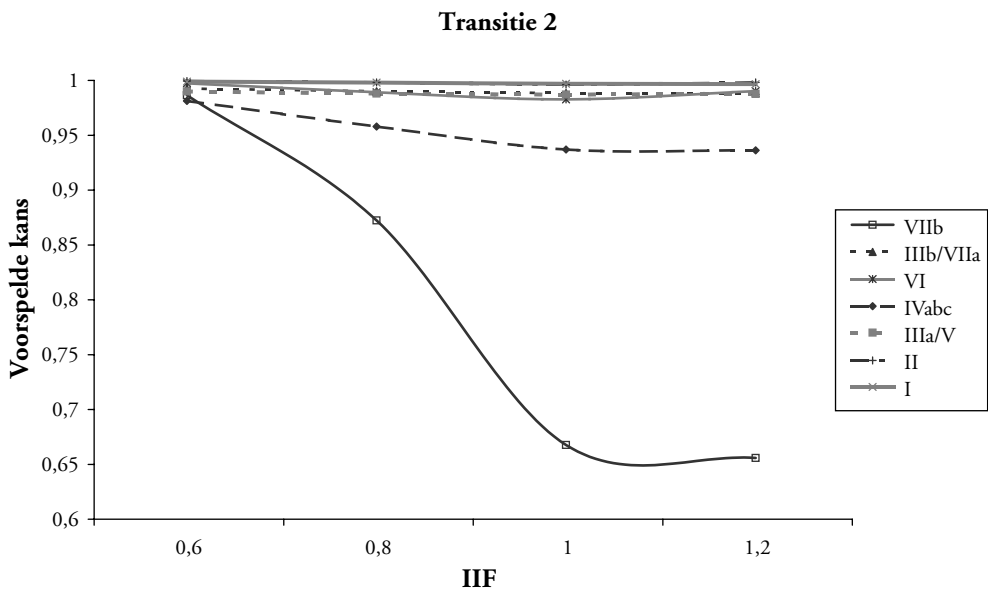
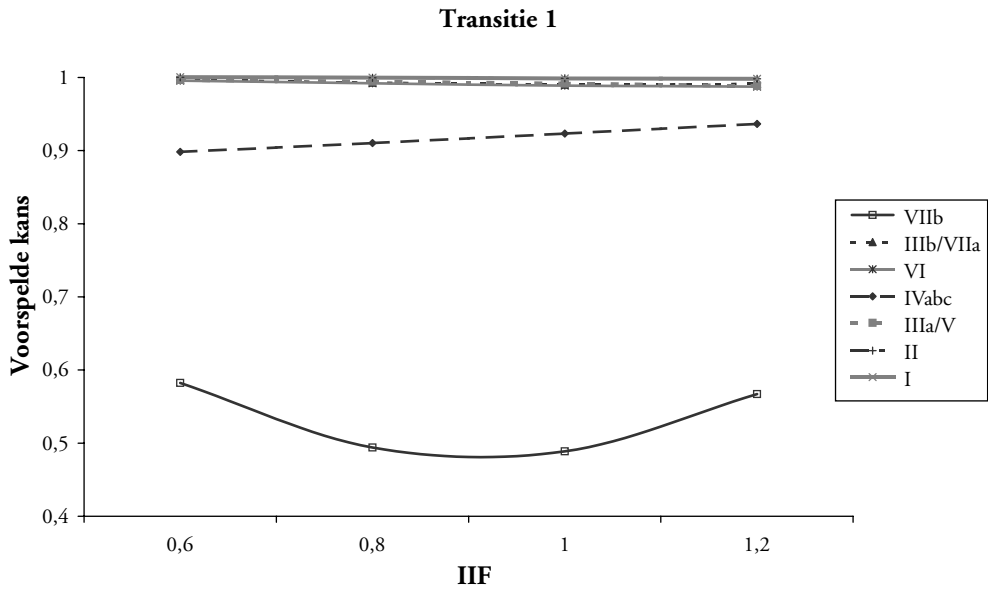
^a vergeleken met interceptmodel

BRON: Netherlands' Mobility File

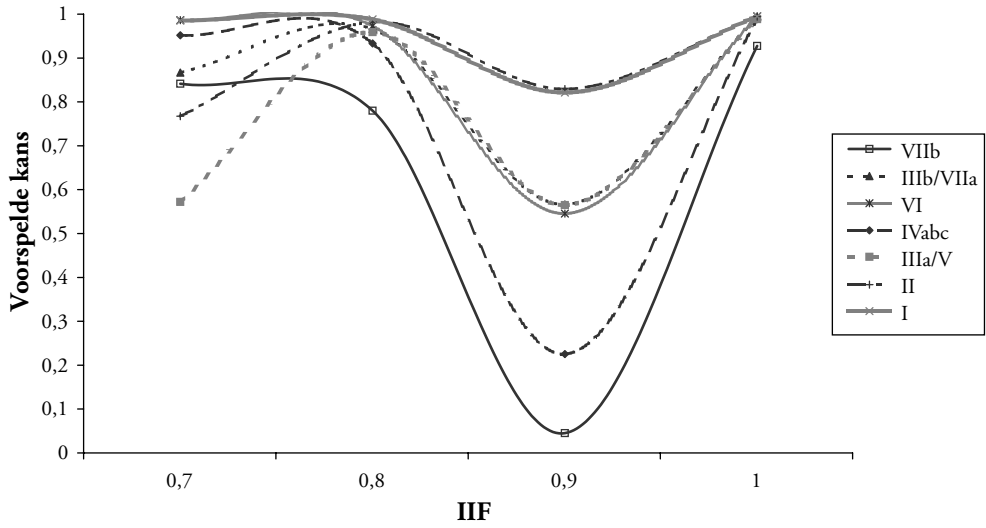
maken van onderwijstransities. Belangrijk is wel om het effect van IIF en IIF-kwadraat te variëren naar transitienummer (model 4). Verdere verbeteringen van het model impliceren dat de invloed van de waarde van diploma's varieert naar sociale klasse van de vader, en dat de invloed van vaders klasse varieert naar transitienummer (model 5) (zie ook De Graaf & Ganzeboom, 1993). Verder zien we in model 6 dat de invloed van geslacht en vaders klasse verandert met onderwijsexpansie. Tot slot laat model 7 zien dat er een drieweg-interactie is tussen IIF, transitienummer en vaders klasse. Anders gezegd, de interactie tussen IIF en vaders klasse, hierboven uitgelegd als een informatiedifferentiaal, verschilt tussen transities.

Van model 7 uit tabel 2 laten we de voorspelde kans zien dat men een onderwijstransitie maakt afgezet tegen mogelijke waarden op de intergenerationele diploma-inflatie (IIF). Dit doen we per transitie en per herkomstklasse afzonderlijk. In zekere zin zijn dit *simulaties* op basis van de geschatte logistische regressiecoëfficiënten: wat heeft een verandering in de intergenerationele diploma-inflatie voor gevolgen voor de kans dat men een bepaalde transitie gaat doorlopen, gegeven de herkomstklasse? Figuur 4 toont deze voorspelde kansen.⁹

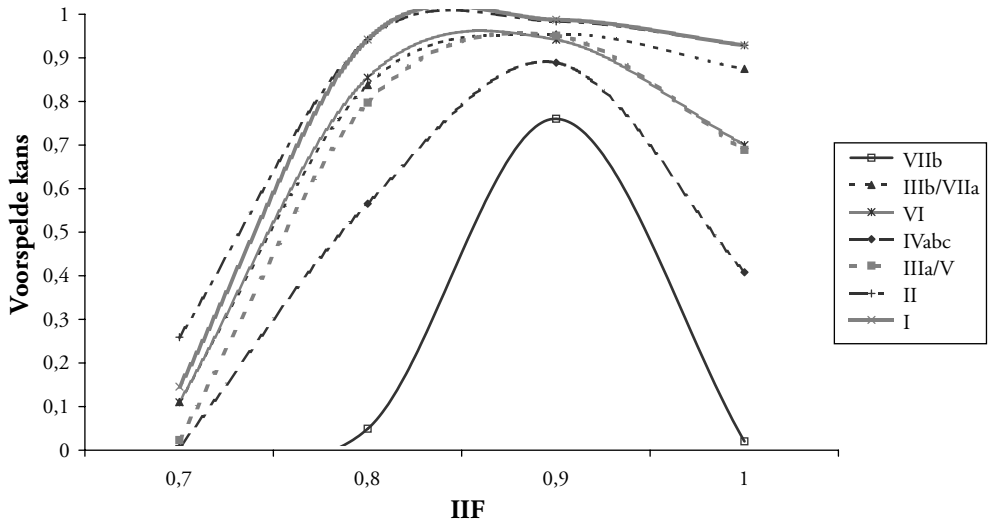
Figuur 4: Voorspelde transitiekansen naar intergenerationale diploma-inflatie, per transitie en sociale herkomstklasse

Transitie 3

Transitie 4

De voorspelde kans op het maken van transitie 1 is afhankelijk van sociale herkomstklasse; hoe hoger de klasse, des te groter is de voorspelde kans (dit geldt ook voor hogere transities). De invloed van IIF op het maken van transitie 1 is conform de hypothesen. Voorzover het verband curvilineair is, is het U-vormig (conform hypothese 1a en 2). Dit is echter uitsluitend het geval voor personen uit de lagere sociale klassen (conform hypothese 3). Als onderwijs na de lagere school minder waard wordt, neemt hun kans om deze transitie te maken toe. Echter, ook als het onderwijs meer waard wordt dan voor de ouders' generatie neemt de transitiekans toe. Voor hogere sociale klassen is er nauwelijks een effect van intergenerationele diploma-inflatie op de kans om na de lagere school door te gaan in het onderwijs; de kans is voor hen bijzonder groot ongeacht de waarde van deze transitie.

Met betrekking tot de kans om transitie 2 te maken (minimaal lbo/mavo-diploma) zien we dat evenals voor transitie 1, er een negatief effect is van IIF, dat minder negatief wordt (of zelfs positief) naarmate IIF de waarde 1 nadert. Dit betekent dat men vaker deze transitie maakt naarmate de waarde afneemt ten opzichte van de generatie van de ouders. Dit is conform hypothese 1a en 2. Het meeste ondersteuning voor het 'relative risk aversion'-mechanisme vinden we voor de klasse van boerenarbeiders (VIIb). Ook vinden we een licht curvilineair verband voor kinderen van kleine zelfstandigen (IVabc) en van geschoolde handarbeiders (VI). Deze klassenspecifieke effecten werden vanuit de informatiedifferentiatietheorie voorspeld in hypothese 3. Kinderen van deze klasse hebben dit niveau van scholing nodig om dezelfde klassepositie te bereiken, en blijkbaar zijn zij gevoelig voor de veranderende waarde van dit diploma in hun onderwijsbeslissingen. Hogere sociale klassen zijn nauwelijks gevoelig voor de (veranderende) waarde van deze onderwijstransitie bij hun beslissing om al dan niet deze transitie te doorlopen. Er is in ieder geval geen monotoon positief effect van IIF op transitiekans, wat een falsificatie van onze afleiding uit de menselijk-kapitaaltheorie betekent (combinatie van hypothese 1b en 2).

Wat betreft transitie 3 zien we dat de lijnen in een U-vorm lopen met het knikpunt op $IIF = 0,90$. Dit betekent dat, indien de transitie naar een diploma in het hoger secundair onderwijs (havo, mbo of vwo) minder waard wordt dan 90% van de waarde van de generatie van de ouders, men een grotere kans heeft om deze transitie te maken. Neemt de intergenerationele waarde van diploma's minder af dan tot 90% (of toe), dan nemen ook de kansen weer toe om deze transitie te maken. Dit is conform de voorspellingen aan de hand van de 'relative risk aversion'-theorie, met dien verstande dat RRA-theorie veronderstelt dat het knikpunt precies op 1 ligt. Op basis van hypothese 3 zouden we verwachten dat dit curvilineaire verband met name gevonden zou worden voor kinderen van sociale herkomstklassen die aansluiten op dit onderwijsniveau, zoals kleine zelfstandigen (IVabc), de routinehoofdarbeiders en voorlieden (IIIa, V). Bevestiging van deze hypothese vinden we in het sterk curvilineaire verband voor kinderen van kleine zelfstandigen, terwijl weerlegging van de hypothese blijkt uit het feit dat het sterkste curvilineaire verband wordt gevonden voor kinderen van boerenarbeiders, en uit het matige curvilineaire verband voor kinderen uit de klasse van routine-hoofdarbeiders en voorlieden.

Voor transitie 4 zien we het patroon dat er eerder sprake lijkt van een *omgekeerde* U-vorm. In het rechterdeel van de grafieken geldt dat, hoe minder een transitie waard is, des te groter de kans is om deze transitie te maken (conform RRA-hypothese 1a). Echter, beneden een bepaalde

'bodemwaarde' van tertiair onderwijs geldt dit niet meer; als het tertiair onderwijs nog minder waard wordt ten opzichte van de generatie van de ouders, investeren kinderen minder vaak in tertiair onderwijs. Wellicht dat kinderen beneden deze bodemwaarde andere kanalen aanboren om verder te komen in het leven. Interessant is dat de bodemwaarde verschilt tussen sociale klassen: hoe hoger het sociale milieu van herkomst, des te lager de waarde moet worden voor men besluit om af te zien van verdere scholing. We vinden geen ondersteuning voor de zienswijze dat met name kinderen uit hogere klassen beïnvloed worden door de veranderende waarde van het hoger onderwijs (hypothese 3). Het curvilineaire verband vinden we voor alle klassen.

8. Conclusie

In dit artikel is getracht te komen tot een toetsing van het mechanisme van 'relative risk aversion' (RRA) ter verklaring van onderwijsongelijkheid (Breen & Goldthorpe, 1997; Goldthorpe, 1996). In tegenstelling tot veel eerder onderzoek op dit gebied zijn hier hypothesen geformuleerd die eenduidig uit deze theorie voortkomen. Hiermee voorzien we in een lacune in de sociologische studie naar onderwijsongelijkheid, omdat bestudeerde onderwijsongelijkheden met vele alternatieve theorieën te verklaren zijn.

Om te komen tot dergelijke bruikbare en toetsbare hypothesen hebben we de veranderende waarde van diploma's opgenomen in onze studie van onderwijsongelijkheid. De basisassumptie van het 'relative risk aversion'-mechanisme is dat men onderwijskeuzes maakt om de kans op sociale daling te minimaliseren. Dit impliceert dat, indien onderwijskwalificaties minder waard zijn geworden ten opzichte van de generatie van de ouders, men een grotere kans heeft om deze kwalificatie te behalen. Op deze manier kan men de relatieve positie ten opzichte van de ouders handhaven. Dit argument gaat in tegen de menselijk-kapitaaltheorie, die stelt dat men minder in het onderwijs zal investeren als het minder waard is geworden.

Om te komen tot een toetsing van deze argumentatie hebben we eerst inzicht gegeven in de veranderde arbeidsmarktwaarde van onderwijstransities (in termen van sociale bestemmingsklasse). Hieruit bleek dat in een groot aantal van de gevallen transities minder waard zijn geworden voor kinderen dan voor de generatie van hun ouders. Lagere onderwijstransities hebben daarentegen juist aan waarde gewonnen voor mensen geboren in de jaren '40 en '50 van de twintigste eeuw, maar zijn sterk in waarde gedaald voor latere cohorten. Op basis van deze trendanalyse werd een intergenerationele inflatiefactor berekend (IIF) die aangaf met welke factor het onderwijs in waarde is veranderd ten opzichte van de generatie van de ouders.

Vervolgens hebben we met onderwijstransitiemodellen berekend wat de invloed is van deze intergenerationele diploma-inflatie of -deflatie op het maken van vier transities in de onderwijsloopbaan. Hieruit bleek dat in een groot aantal gevallen de voorspellingen aan de hand van de 'relative risk aversion'-theorie niet konden worden weerlegd. Als een onderwijstransitie voor een generatie minder waard is geworden ten opzichte van de generatie van de ouders, zijn meer mensen geneigd om deze transitie te maken.

De invloed van de waarde van diploma's op onderwijsbeslissingen varieerde echter sterk tussen personen van verschillende sociale herkomstklassen. Ondersteuning voor het 'relative risk aversion'-mechanisme is voor de transitie naar enige vorm van middelbaar onderwijs met name gevonden voor kinderen van ongeschoolde handarbeiders; voor de transitie naar voltooid lager secundair onderwijs met name voor kinderen van geschoolde handarbeiders en de kleine zelfstandigen. Voor de transitie naar een diploma in het hoger secundair onderwijs vinden we vooral steun voor het 'relative risk aversion'-mechanisme voor kinderen van de kleine zelfstandigen en kinderen van boerenarbeiders. Dit is te verklaren uit het feit dat kinderen uit deze klassen accurate informatie tot hun beschikking hebben over de (geringe of grote) waarde van deze transities. Ook Van de Werfhorst en Andersen (2005) vonden met betrekking tot de hogere onderwijstransities in de Verenigde Staten empirische ondersteuning voor deze informatiedifferentiatietheorie. In de Verenigde Staten was er echter nauwelijks een informatiedifferentiatie tussen sociale milieus in de lagere transities. Dit is mogelijk verklaarbaar uit het feit dat daar de eerdere transities door bijna iedereen werden doorlopen, terwijl er in Nederland relatief veel mensen het onderwijs vroegtijdig verlaten.

Noten

1. Herman van de Werfhorst is universitair docent aan de afdeling Sociologie en Antropologie van de Universiteit van Amsterdam. Hij is tevens verbonden aan de Amsterdam School for Social Science Research (ASSR) en het Amsterdams Instituut voor ArbeidsStudies (AIAS). Correspondentieadres: Dr. H.G. van de Werfhorst, Universiteit van Amsterdam, Afdeling Sociologie en Antropologie, Oudezijds Achterburgwal 185, 1012 DK Amsterdam. E-mail: H.G.vandeWerfhorst@uva.nl. Een eerdere versie van dit artikel is gepresenteerd op de Sociaal-Wetenschappelijke Studiedagen 2004 te Amsterdam. Met dank aan Harry Ganzeboom en Ruud Luijkx voor het beschikbaar stellen van de Netherlands' Social Mobility File.
2. Volgens Breen (2002) is de ongelijkheid tussen sociale klassen volgens de 'relative risk aversion'-theorie logischerwijs het grootst bij die onderwijstransities die voorbij de drempel liggen van de lagere klassen maar nog vóór de drempel van de hogere klassen. Veel kinderen uit lagere milieus zullen, eenmaal voorbij hun drempel, het onderwijs verlaten, en kinderen uit hogere milieus zullen juist vaak doorgaan naar een vervolgopleiding. Na het bereiken van de 'drempelopleiding' nemen ongelijkheden weer af. Hiermee vormt de theorie een aanvullende verklaring voor de afnemende invloed van herkomst over onderwijstransities, naast de levensloop-
- these en de toegenomen homogeniteitstheorie (vgl. Blossfeld & Shavit, 1993).
3. De 'relative risk aversion'-theorie maakt nadrukkelijk onderscheid in primaire effecten en secundaire effecten van sociaal milieu op onderwijskansen (Boudon, 1974). Met primaire effecten duidt men op die effecten die een (vroeg) aanleg bepalen (o.a. genetisch, maar ook vroege culturele beïnvloeding), en met secundaire effecten doelt men op klasseverschillen in onderwijsprestaties gecontroleerd voor primaire verschillen. Daarom is het in deze benadering gangbaar om klasseverschillen te duiden in termen van secundaire effecten, dus voor kinderen met gelijke aanleg of intelligentie. In dit onderzoek kunnen wij geen onderscheid maken in primaire effecten en secundaire effecten omdat er in de vele cross-sectionele enquêtedata die gebruikt zijn geen informatie voorhanden is over vroege aanleg of intelligentie.
4. In de beschrijving van de onderzoeksopzet zal duidelijk zijn dat de waarde van diploma's op een *relatieve* manier gemeten wordt.
5. Dit perspectief biedt overigens weinig hoop voor een grote uitstroom vanuit de Nederlandse bachelorsopleidingen naar de arbeidsmarkt.
6. Ik heb tevens berekend hoe de effecten van het behalen van onderwijstransities op bereikte sociale klassepositie verlopen indien we personen met

- hoogste transitie = t uitsluiten van de modellen van transities lager dan t . De trendlijnen van de effecten weergegeven in figuren 2 en 3 verlopen nagenoeg gelijk (los van de grootte van de effecten, die natuurlijk verschillen), met correlaties van de effecten van 0,89 (transitie 1), 0,96 (transitie 2) en 0,94 (transitie 3). Transitie 4 vertoont vanzelfsprekend geen verschillen.
7. Het moge duidelijk zijn dat de intercepten van de vier modellen verschillen. Deze intercepten verwijzen naar de arbeidsmarktwaarde van degenen die niet (minimaal) de betreffende transitie hebben gemaakt.
  8. Aparte modellen voor de vier transities bevestigden grotendeels de hier gevonden resultaten. Ook is gekeken of de controle voor *percentage at risk* veel uitmaakte voor onze resultaten. De effecten van de intergenerationele diploma-inflatie behielden hun sterkte en richting grotendeels.
  9. Zie Fox (1987) voor een uitleg van deze simulaties van voorspelde kansen. Men spreekt hier wel van *fitted probabilities* in plaats van *predicted probabilities*; omdat ze voor elk denkbeeldig geval kunnen worden berekend. Zo is het mogelijk om te simuleren wat de invloed is van een denkbeeldige sterke waardeinstijging van diploma's, zonder dat deze waardeinstijging noodzakelijk hoeft te zijn waargenomen in de data. Overigens is Fox geen voorstander van het gebruik van het woord simulaties in deze context, omdat er wel degelijk gebruikgemaakt wordt van logistische regressiecoëfficiënten op basis van bestaande data. Aangezien 'fitted probabilities' geen Nederlandse vertaling kent gebruik ik hier wel de uitdrukking voorspelde kans.

Literatuur

- Agresti, A. (1990). *Categorical Data Analysis*. New York: Wiley.
- Beattie, I. R. (2002). Are all "adolescent econometricians" created equal? Racial, class, and gender differences in college enrollment. *Sociology of Education*, 75, 19-43.
- Becker, G. S. (1993). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, With Special Reference to Education* (3 ed.). Chicago: Chicago University Press.
- Becker, R. (2003). Educational expansion and persistent inequalities of education – Utilizing subjective expected utility theory to explain increasing participation rates in upper secondary school in the Federal Republic of Germany. *European Sociological Review*, 19, 1-24.
- Blossfeld, H.-P. & Shavit, Y. (1993). Persisting Barriers. Changes in Educational Opportunities in Thirteen Countries. In Y. Shavit & H.-P. Blossfeld (eds.), *Persistent Inequality. A Comparative Study of Educational Attainment in Thirteen Countries* (pp. 1-23). Boulder, CO: Westview Press.
- Boudon, R. (1974). *Education, Opportunity, and Social Inequality*. New York: Wiley.
- Boudon, R. (1982). *The Unintended Consequences of Social Action*. London: Macmillan.
- Boudon, R. (1998). Social Mechanisms Without Black Boxes. In P. Hedström & R. Swedberg (eds.), *Social Mechanisms. An Analytical Approach to Social Theory* (pp. 172-203). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. & Passeron, J. C. (1990 [1977]). *Reproduction in Education, Society, and Culture* (1990 / ed.). London ; Newbury Park, Calif.: Sage in association with Theory Culture & Society Dept. of Administrative and Social Studies Teesside Polytechnic.
- Breen, R. (1999). Beliefs, Rational Choice and Bayesian Learning. *Rationality & Society*, 11, 463-479.
- Breen, R. (2002). *A Rational Choice Model of Educational Inequality*. Oxford: Nuffield College.

- Breen, R. & Goldthorpe, J. H. (1997). Explaining Educational Differentials: Towards a Formal Rational Action Theory. *Rationality & Society*, 9, 275-305.
- Breen, R. & Yaish, M. (te verschijnen). Testing the Breen-Goldthorpe Model of Educational Decision Making. In S. L. Morgan & D. B. Grusky & G. S. Fields (eds.), *Frontiers in Social and Economic Mobility*. Stanford: Stanford University Press.
- Cameron, S. V. & Heckman, J. J. (1998). Life Cycle Schooling and Dynamic Selection Bias: Models and Evidence for Five Cohorts of American Males. *Journal of Political Economy*, 106, 262-333.
- Davies, R., Heinesen, E. & Holm, A. (2002). The 'relative risk aversion' hypothesis of educational choice. *Journal of Population Economics*, 15, 683-713.
- Dumais, S. A. (2002). Cultural Capital, Gender, and School Success: The Role of Habitus. *Sociology of Education*, 75, 44-68.
- Erikson, R., Goldthorpe, J. H. & Portocarero, L. (1979). Intergenerational Class Mobility in Three Western European Societies: England, France and Sweden. *The British Journal of Sociology*, 30, 415-441.
- Fox, J. (1987). Effect Displays for Generalized Linear Models. In C. Clogg (ed.), *Sociological Methodology 1987* (pp. 347-361). Washington: American Sociological Association.
- Ganzeboom, H. B. G. & Luijkx, R. (2004). Recent trends in Intergenerational Occupational Class Reproduction in the Netherlands, 1970-1999. In R. Breen (ed.), *Social Mobility in Europe* (in druk). Oxford: Oxford University Press.
- Graaf, N. D. de, De Graaf, P. M. & Kraaykamp, G. (2000). Parental Cultural Capital and Educational Attainment in the Netherlands: A Refinement of the Cultural Capital Perspective. *Sociology of Education*, 73, 92-111.
- Graaf, P. M. de (1986). The Impact of Financial and Cultural Resources on Educational Attainment in the Netherlands. *Sociology of Education*, 59, 237-246.
- Graaf, P. M. de & Ganzeboom, H. B. G. (1993). Family Background and Educational Attainment in the Netherlands of Birth Cohorts 1891-1960. In Y. Shavit & H.-P. Blossfeld (eds.), *Persistent Inequality. Changing Educational Attainment in Thirteen Countries* (pp. 75-99). Boulder, CO: Westview Press.
- Hatcher, R. (1998). Class differentiation in education: rational choices? *British Journal of Sociology of Education*, 19, 5-24.
- Hirsch, F. (1977). *Social Limits to Growth*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Kelsall, R. K., Poole, A. & Kuhn, A. (1972). *Graduates: The Sociology of an Elite*. London: Methuen.
- Lucas, S. R. (2001). Effectively Maintained Inequality: Education Transitions, Track Mobility, and Social Background Effects. *American Journal of Sociology*, 106, 1642-1690.
- Manski, C. F. (1993). Adolescent Econometricians: How do Youth Infer the Returns to Schooling? In C. T. Clotfelter & M. Rothschild (eds.), *Studies of Supply and Demand in Higher Education. A National Bureau of Economic Research Project Report* (pp. 43-57). Chicago: Chicago University Press.
- Mare, R. D. (1981a). Change and Stability in Educational Stratification. *American Sociological Review*, 46, 72-87.

- Mare, R. D. (1981b). Market and Institutional Sources of Educational Growth. *Research in Social Stratification and Mobility*, 205-245.
- Morgan, S. L. (1998). Adolescent educational expectations – Rationalized, fantasized, or both? *Rationality and Society*, 10, 131-162.
- Need, A. & De Jong, U. (2000). Educational Differentials in the Netherlands: Testing Rational Action Theory. *Rationality & Society*, 13, 71-98.
- Rijken, S. (1999). *Educational Expansion and Status Attainment. A Cross-national and Over-time Comparison*. Utrecht: ICS Dissertatie.
- Sieben, I. (2001). *Sibling Similarities and Social Stratification. The Impact of Family Background across Countries and Cohorts*. Nijmegen, the Netherlands: ICS Dissertatie.
- Smyth, E. (1999). Educational inequalities among school leavers in Ireland 1979-1994. *Economic and Social Review*, 30, 267-284.
- Thurow, L. (1976). *Generating Inequality*. New York: Basic Books.
- Ultee, W. C. (1980). Is Education a Positional Good? An Empirical Examination of Alternative Hypotheses on the Connection Between Education and Occupational Level. *Netherlands' Journal of Sociology*, 16, 135-153.
- Werfhorst, H. G. van de (2002). A Detailed Examination of the Role of Education in Intergenerational Social Class Mobility. *Social Science Information*, 41, 407-438.
- Werfhorst, H. G. van de & Andersen, R. (2005). Social Background, Credential Inflation and Educational Strategies. *Acta Sociologica*: te verschijnen.
- Webbink, D. & Hartog, J. (2004). Can students predict starting salaries? Yes! *Economics of Education Review*, 23, 103-113.
- Wolbers, M. H. J. (1998). *Diploma-inflatie en Verdringing op de Nederlandse Arbeidsmarkt. Een Studie naar Ontwikkelingen in Opbrengsten van Diploma's in Nederland*. Nijmegen: ICS Dissertatie.

Appendix: parameterschattingen van Model 7 van tabel 2

	b	se (b)	Wald	df
% at risk	0,004	0,005	0,704	1
Vrouw	-1,027	0,054	364,184***	1
<i>Vaders klasse</i>			16,546*	6
VIIb landarbeiders	-10,721	5,366		
VIIa/IIIb Semi- en ongeschoolde handarbeid,	-4,439	4,260		
Lagere routinehoofdarbeid				
VI Geschoolde handarbeiders	-6,095	4,305		
IVabc Kleine zelfstandigen inclusief boeren	-12,190	4,355		
IIIa/V Hogere routinehoofdarbeid,	-7,169	4,961		
leidinggevenden aan handarbeiders				
II Lagere professionals en managers	-3,130	5,308		
I Hogere professionals en managers (ref.cat.)				
<i>Transitienummer</i>			24,105***	3
Transitie 1 (ref.cat.)				

	b	se (b)	Wald	df
Transitie 2 (T2)	-1,835	6,818		
Transitie 3 (T3)	100,167	41,078		
Transitie 4 (T4)	-134,091	30,131		
Intergenerationele Inflatie Factor IIF	-13,870	7,671	3,269-	1
IIF ²	5,891	3,711	2,520	1
<i>IIF x Transitienummer</i>			23,431***	3
IIF x T2	2,820	13,884		
IIF x T3	-244,387	93,850		
IIF x T4	290,900	68,236		
<i>IIF² x Transitienummer</i>			23,488***	3
IIF ² x T2	-1,121	7,008		
IIF ² x T3	146,134	53,592		
IIF ² x T4	-160,395	38,371		
<i>IIF x Vaders klasse</i>			6,150	6
IIF x klasse VIIb	6,219	10,297		
IIF x klasse VIIa/IIIb	4,178	8,239		
IIF x klasse VI	7,743	8,325		
IIF x klasse IVabc	14,053	8,425		
IIF x klasse IIIa/V	11,018	9,606		
IIF x klasse II	5,906	10,281		
<i>IIF² x Vaders klasse</i>			5,099	6
IIF ² x klasse VIIb	-1,698	4,974		
IIF ² x klasse VIIa/IIIb	-1,313	3,987		
IIF ² x klasse VI	-3,359	4,029		
IIF ² x klasse Ivabc	-5,522	4,075		
IIF ² x klasse IIIa/V	-5,296	4,651		
IIF ² x klasse II	-2,741	4,973		
<i>Vaders klasse x transitienummer</i>			40,993**	18
Klasse VIIb x T2	17,000	11,661		
Klasse VIIa/IIIb x T2	-1,192	7,446		
Klasse VI x T2	11,492	7,490		
Klasse IVabc x T2	8,949	7,787		
Klasse IIIa/V x T2	,930	8,489		
Klasse II x T2	18,762	9,110		
Klasse VIIb x T3	11,977	83,679		
Klasse VIIa/IIIb x T3	-35,887	50,547		
Klasse VI x T3	46,374	51,307		
Klasse IVabc x T3	22,649	47,875		
Klasse IIIa/V x T3	-76,128	56,448		
Klasse II x T3	-74,502	55,217		
Klasse VIIb x T4	-241,187	87,892		
Klasse VIIa/IIIb x T4	29,271	40,735		
Klasse VI x T4	16,166	40,471		
Klasse IVabc x T4	-34,416	40,017		
Klasse IIIa/V x T4	-15,972	43,000		
Klasse II x T4	22,726	41,117		
Vrouw x % at risk	0,009	0,001	168,976***	1
<i>Vaders klasse x % at risk</i>			68,919***	6
Klasse VIIb x % at risk	0,040	0,009		
Klasse VIIa/IIIb x % at risk	0,000	0,006		

	b	se (b)	Wald	df
Klasse VI x % at risk	0,004	0,006		
Klasse IVabc x % at risk	0,025	0,006		
Klasse IIIa/V x % at risk	0,010	0,006		
Klasse II x % at risk	-0,001	0,006		
<i>IIF x Vaders klasse x Transitienummer</i>			40,967**	18
IIF x Klasse VIIb x T2	-27,718	23,633		
IIF x Klasse VIIa/IIIb x T2	3,114	15,177		
IIF x Klasse VI x T2	-24,153	15,259		
IIF x Klasse IVabc x T2	-14,564	15,839		
IIF x Klasse IIIa/V x T2	-3,240	17,299		
IIF x Klasse II x T2	-39,380	18,525		
IIF x Klasse VIIb x T3	-10,354	191,677		
IIF x Klasse VIIa/IIIb x T3	86,168	115,522		
IIF x Klasse VI x T3	-103,953	117,241		
IIF x Klasse IVabc x T3	-39,369	109,471		
IIF x Klasse IIIa/V x T3	178,151	129,007		
IIF x Klasse II x T3	169,561	126,206		
IIF x Klasse VIIb x T4	550,657	199,582		
IIF x Klasse VIIa/IIIb x T4	-64,618	92,371		
IIF x Klasse VI x T4	-29,848	91,889		
IIF x Klasse IVabc x T4	86,842	90,940		
IIF x Klasse IIIa/V x T4	39,324	97,565		
IIF x Klasse II x T4	-50,061	93,187		
<i>IIF² * Vaders klasse * Transitienummer</i>			41,150**	18
IIF ² x Klasse VIIb x T2	11,604	11,882		
IIF ² x Klasse VIIa/IIIb x T2	-1,826	7,667		
IIF ² x Klasse VI x T2	12,464	7,707		
IIF ² x Klasse IVabc x T2	5,982	7,986		
IIF ² x Klasse IIIa/V x T2	2,154	8,738		
IIF ² x Klasse II x T2	20,288	9,344		
IIF ² x Klasse VIIb x T3	-0,870	109,703		
IIF ² x Klasse VIIa/IIIb x T3	-50,855	65,980		
IIF ² x Klasse VI x T3	58,856	66,952		
IIF ² x Klasse IVabc x T3	17,294	62,561		
IIF ² x Klasse IIIa/V x T3	-103,644	73,682		
IIF ² x Klasse II x T3	-96,311	72,097		
IIF ² x Klasse VIIb x T4	-309,858	112,923		
IIF ² x Klasse VIIa/IIIb x T4	36,316	52,085		
IIF ² x Klasse VI x T4	13,701	51,879		
IIF ² x Klasse IVabc x T4	-51,699	51,407		
IIF ² x Klasse IIIa/V x T4	-23,656	55,019		
IIF ² x Klasse II x T4	27,305	52,459		
Intercept	10,609	3,962	7,170**	1

*** p < 0,001, ** p < 0,01, * p < 0,05, ~p < 0,10 (tweezijdig)

Rationele angst of collectieve voorstelling van onbehagen

Een vergelijking van twee paradigma's ter verklaring van onveiligheidsgevoelens

Mark Elchardus, Saskia De Groof en Wendy Smits¹

Summary

Rational fear or collective representation of malaise: A comparison of two paradigms concerning fear of crime

This article argues that much of the empirical literature concerning 'fear of crime' or feelings of insecurity, can be grouped into two paradigms, a rationalistic and a symbolic one. The rationalistic paradigm interprets fear as a consequence of risk, vulnerability and defencelessness with regard to crime and victimization. The symbolic paradigm interprets fear of crime as a consequence of more general feelings of vulnerability and malaise, that are projected onto the threat of crime and victimization. The difference between the two paradigms is not only scientifically relevant, but also crucial to ongoing societal debates concerning the fear of crime. The two paradigms generate different hypotheses, but do also offer different explanations for the same empirical observations. Therefore, as this article makes clear, some of the best established empirical findings concerning the effects of age, gender and socio-economic variables, do not allow to discriminate between the paradigms. The article makes a critical inventory of research findings concerning the effects of victimization and media consumption, that can be regarded as crucial tests for the paradigms. This results in more support for the symbolic than for the rationalistic paradigm. The adaptation of the latter to findings subversive of its basic theoretical commitments, has moreover resulted in a strong loss of parsimoniousness.

1. Inleiding

In het onderzoek naar onveiligheidsgevoelens kan men twee grote paradigma's onderkennen, dat zijn algemene theorieën die meer specifieke theorieën inspireren en interpretaties aanreiken voor de vaststellingen waartoe deze laatste komen. In dit artikel wordt via een literatuurstudie onderzocht of de beschikbare empirische evidentie ons toelaat te kiezen voor één van die twee

paradigma's. Deze laatste worden hier enkel bekeken in het licht van verklaringen op individueel niveau; verklaringen van onveiligheidsgevoelens op geaggregeerd niveau (buurt, gemeente, enzovoort) (zie bijvoorbeeld Maas-de Waal, 2002) blijven grotendeels buiten beschouwing. De vraag betreffende de empirische geldigheid van de paradigma's is zowel wetenschappelijk als maatschappelijk relevant. Zij reiken immers verschillende verklaringen aan voor dezelfde waarnemingen, wat de interpretaties van meer specifieke of *middle range*-theorieën dubbelzinnig maakt. De paradigma's leiden ook tot heel verschillende beleidsaanbevelingen betreffende de aanpak van onveiligheidsgevoelens. Het domein van de literatuurstudie werd beperkt tot de artikelen opgenomen in Sociological Abstracts voor de periode 1980-2003 en waar 'fear of crime', 'fear', 'feelings of unsafety' en aanverwante termen, als trefwoord in de titel of abstract verschijnen, alsook tot de relevante werken uit de bibliografieën van die artikelen. Voor de literatuurstudie werden vooral de bijdragen gebruikt die steunen op empirisch onderzoek (dat wat betreft steekproef, gebruikte analysemethoden, enzovoort door de auteurs als degelijk werd beoordeeld).

2. De paradigma's

2.1 Het rationalistische paradigma

Het grootste deel van het onderzoek over onveiligheidsgevoelens wordt georiënteerd op het rationalistische paradigma (zie bijvoorbeeld Rountree (1998), of kritisch Lupton & Tulloch (1999)). Daarin wordt verondersteld dat mensen rationeel zijn, ook in hun angst. Onveiligheidsgevoelens worden beschouwd als een individuele, rationele (en relatief correcte) inschatting van de kans op slachtofferschap en van de gevolgen ervan, meer bepaald als een weerspiegeling van:

1. het risico of de vatbaarheid voor slachtofferschap,
2. de waarschijnlijke ernst van de gevolgen van slachtofferschap,
3. de mate waarin men hulpeloos staat tegenover die risico's (Killias, 1990; Killias & Clerici, 2000).

Deze kenmerken samen (in interactie en niet elk apart of additief) leiden tot angst (Warr, 1987). Hoewel men de drie kenmerken kan omschrijven als respectievelijk *bedreiging*, *kwetsbaarheid* en *hulpeloosheid*, worden zij in de literatuur dikwijls samengebracht onder het koepelbegrip *kwetsbaarheid*. Precies dat begrip is belangrijk in de verklaringsstrategie. De zogeheten *kwetsbaarheidstheorie* stelt dat bepaalde bevolkingsgroepen zich angstiger en onveiliger voelen door hun verhoogde kwetsbaarheid (zie Skogan & Maxfield, 1981). Op basis van de theorie verwacht men dat mensen die zich niet kunnen verdedigen, die niet de middelen hebben om hun huis te beschermen, die langer dan gemiddeld moeten recupereren van eventuele materiële of fysieke aanvallen, enzovoort, meer angst hebben.

Killias (1990) onderscheidt verschillende dimensies van kwetsbaarheid, waarvan de fysieke

(bijvoorbeeld oud of vrouw zijn) en de sociale (bijvoorbeeld een beroep uitoefenen met grote blootstelling aan criminaliteit, of sociaal geïsoleerd zijn) de belangrijkste zijn. Met het begrip 'sociale kwetsbaarheid' wordt ook een band gelegd tussen klassieke sociologische operationaliserings (SES, armoede gemeten via de inkomenssituatie) en onveiligheidsgevoelens. Kansarmen, sociaal zwakken en etnische minderheden, hebben weinig materiële en andere hulpbronnen om zich tegen criminaliteit te beschermen, daardoor zijn voor hen de bedreiging, de kwetsbaarheid, de hulpeloosheid en het onveiligheidsgevoel groter (Kanan & Pruitt, 2002; McCoy, Wooldredge, Cullen, Dubeck & Browning, 1996; Skogan & Maxfield, 1981).

2.2 Het symbolische paradigma

In het symbolische paradigma worden onveiligheidsgevoelens eveneens beschouwd als een gevoel van bedreiging, kwetsbaarheid en hulpeloosheid ten opzichte van die bedreiging, maar daarin wordt er niet meteen van uitgegaan dat die gevoelens per se door misdaad of het risico op slachtofferschap worden veroorzaakt. Die gevoelens kunnen volgens dit paradigma veroorzaakt worden door verschillende ervaringen, maar worden op criminaliteit en slachtofferschap geprojecteerd. Onveiligheidsgevoelens worden dus beschouwd als een collectieve voorstelling. Het voorgestelde is een gevoel van bedreiging, kwetsbaarheid en hulpeloosheid, dat verschillende oorzaken kan hebben (bijvoorbeeld ziekte, fysieke kwetsbaarheid, onzekerheid, anomie, toekomstpessimisme), maar dat concreet wordt voorgesteld via een projectie van die gevoelens op de bedreiging van criminaliteit en het risico op slachtofferschap (Ditton, Bannister, Gilchrist & Farrall, 1999; Lagrange, 1993; Sparks, Girling & Loader, 2001).

De projectie is geen louter individueel, laat staan irrationeel verschijnsel. Zij is in de eerste plaats een gevolg van de maatschappelijke voorstelling die wordt opgevoerd om de ervaren gevoelens van kwetsbaarheid, hulpeloosheid en bedreiging te verklaren, toe te wijzen aan een oorzaak en op die manier mentaal enigszins onder controle te krijgen. In het vormen van collectieve voorstellingen spelen communicatieprocessen en dus de media een belangrijke rol (Gerbner & Gross, 1976; zie ook Altheide, 1997).

De niveaus van onbehagen, die resulteren in gevoelens van bedreiging, kwetsbaarheid en hulpeloosheid, en die op misdaad worden geprojecteerd, worden volgens een aantal auteurs systematisch in de hand gewerkt door onzekerheidsbevorderende factoren, zoals overweldigende, desoriënterende veranderingen (Depreeuw, 1992; Pleysier, Vervaeke & Goethals, 2001; Vettenburg & Walgrave, 1998) of (economische) onzekerheid (Pleysier e.a., 2001). De angst voor criminaliteit wordt op die manier beschouwd als een veruitwendiging van een veel vager onbehagen (bijvoorbeeld 'general urban unease' van Taylor en Hale (1986) of 'ontological insecurity' (Giddens, 1990)).

3. Verschillende interpretaties voor dezelfde waarnemingen

De twee paradigma's hebben duidelijk heel verschillende maatschappelijke implicaties. Zij leiden tot verschillende beleidsaanbevelingen om onveiligheidsgevoelens tegen te gaan. Terwijl het symbolische paradigma de aandacht toespitst op de oorzaken van onbehagen en op de mechanismen via welke deze op misdaad worden geprojecteerd, koppelt het rationalistische paradigma de onveiligheidsgevoelens steeds terug naar criminaliteit en slachtofferschap (cf. het zogeheten nieuw realistische perspectief op onveiligheid (Young, 1992)).

De differentiatie tussen de twee paradigma's werd in de hand gewerkt door de vaststelling dat angstniveaus naar leeftijd en geslacht zich omgekeerd evenredig verhouden tot de kans op slachtofferschap. Ouderen en vrouwen lopen statistisch gezien de kleinste kans slachtoffer te worden van geweld, maar vertonen (volgens de meerderheid van de onderzoeken) duidelijk hogere niveaus van onveiligheidsgevoelens. Die vaststelling werd de *paradox of fear* genoemd (zie Covington & Taylor, 1991). Grote delen van het onderzoek over onveiligheidsgevoelens hebben betrekking gehad op het verifiëren en verklaren van die paradox (Ferraro, 1995; May, 2001; Mesch, 2000a). Daarbij werd het heel duidelijk dat de twee beschreven paradigma's voor een aantal belangrijke empirische vaststellingen radicaal verschillende verklaringen aanreiken.

De twee paradigma's verschillen trouwens niet alleen daarin. Zij oriënteren het onderzoek ook op een verschillende manier en hanteren zelfs verschillende regels bij het zoeken naar verklaringen. Volgens aanhangers van het rationalistische paradigma kunnen angst en gedragsaanpassing (ontwijkend, preventief of voorzichtig gedrag) worden beschouwd als een gevolg van (subjectieve) risico-inschattingen (Ferraro, 1995; Rountree & Land, 1996). In termen van het symbolische paradigma is dat een tautologische en ontoelaatbare verklaring aangezien de inschatting van het risico een gevolg kan zijn van de mate waarin vage angstgevoelens op criminaliteit worden geprojecteerd. Dergelijke verschillen maken het bijzonder moeilijk de empirische validiteit van de paradigma's tegen elkaar af te wegen. We bekijken eerst (in deze sectie) hoe ze dezelfde vaststellingen op een verschillende manier verklaren. Daarna (sectie 3) proberen we een aantal cruciale toetsen te vinden, die de plausibiliteit van het ene of andere paradigma via falsificatie kunnen verlagen.

Het verschillend verklaren van dezelfde empirische vaststellingen kan worden geïllustreerd met betrekking tot het verband tussen onveiligheidsgevoelens enerzijds, gender, leeftijd en sociale kwetsbaarheid anderzijds. We beperken ons hier evenwel tot de verbanden met gender en leeftijd omdat er voor sociale kwetsbaarheid en de sociaal-economische positie heel verschillende indicatoren worden gebruikt (vergelijk Bennett & Flavin, 1994; Carcach, Frampton, Thomas & Cranich, 1995; Hajnal, Pickery & Billiet, 2000), wat de vergelijkbaarheid van de bevindingen sterk bemoeilijkt. Zelfs bij het gebruik van dezelfde indicator komen verschillende onderzoekers tot verschillende conclusies (vergelijk voor SES: Elchardus & Smits, 2003; Mesch, 2000b; Will & McGrath 1995; of voor inkomen: Adams & Serpe, 2000; Bennett & Flavin, 1994; Carcach e.a., 1995; Kanan & Pruitt, 2002; Kury, Obergfell-Fuchs & Ferdinand, 2001). Verder voegt een analyse van deze onderzoekslijn niets wezenlijks toe aan de besluiten van de analyses betreffende het verband van onveiligheidsgevoelens met gender en leeftijd, waar de bevindingen veel eenduidiger zijn.

3.1 Het onveiligheidsgevoel van vrouwen

Nagenoeg elk onderzoek naar onveiligheidsgevoelens rapporteert een (veel) hogere angst bij vrouwen dan bij mannen (Bennett & Flavin, 1994; Carcach e.a., 1995; Chiricos, Eschholz & Gertz, 1997; Covington & Taylor, 1991; Ferraro, 1995; Gainey & Seyfrit, 2001; Gebotys, Roberts & DasGupta, 1988; Kanan & Pruitt, 2002; Killias & Clerici, 2000; Kury e.a., 2001). Binnen het rationalistische paradigma wordt dit verklaard op basis van hun grotere (fysieke) kwetsbaarheid en grotere hulpeloosheid (lagere weerbaarheid) (Hale, 1996; Warr, 1984). Het risico (en de angst) verkracht te worden speelt daarbij volgens verschillende auteurs een belangrijke rol (Ferraro, 1995; May, 2001). Of de hogere onveiligheidsgevoelens van vrouwen effectief aan een hogere kwetsbaarheid kunnen worden toegeschreven, wordt evenwel amper onderzocht. Uit kwalitatief onderzoek blijkt wel dat mannen zich ten gevolge van omvang, gewicht en kracht beter menen te kunnen verdedigen dan vrouwen (Tulloch, 2000). In kwantitatief onderzoek werd dit echter nauwelijks of niet rigoureuus onderzocht, wel bleek dat vrouwen die zich in staat achten een aanval te weerstaan, zich wat minder angstig voelen (zie Hale, 1996). Adams en Serpe (2000) vonden dat (gecontroleerd voor andere demografische- en buurtkenmerken) vrouwen zich veel kwetsbaarder voelen (in die zin dat ze zich minder in staat achten zich te verweren als ze zouden worden aangevallen), maar niet angstiger zijn dan mannen. De onderzoekers gaan evenwel niet na wat de invloed is van kwetsbaarheid op angst.

Killias en Clerici (2000) gingen wel het effect na van verschillende maten van kwetsbaarheid op angstgevoelens. Ze onderzochten de invloed van proxyvariabelen van fysieke kwetsbaarheid (zoals gender en leeftijd), de fysieke kwetsbaarheid zoals subjectief door de respondenten ingeschat (in geval van een aanval, acht de respondent zich in staat zich te verweren?), alsook meer objectieve vormen van fysieke kwetsbaarheid (zoals gewicht, fysieke handicap, fysieke conditie) en de fysieke kwetsbaarheid zoals door de interviewers gepercipieerd. In hun analyse bleek dat enkel de proxyvariabelen van kwetsbaarheid en de subjectief, door de respondenten zelf gepercipieerde kwetsbaarheid van belang zijn. De meer objectieve maten en de inschattingen door de interviewers bleken dat niet te zijn.²

Zoals we verder zullen zien, zijn de proxyvariabelen vatbaar voor verschillende interpretaties. Een subjectief gevoel van kwetsbaarheid kan evengoed een gevolg als een oorzaak van meer algemene gevoelens van onbehagen en onveiligheid zijn en kan derhalve op andere manieren dan via het rationalistisch paradigma worden verklaard. Trouwens, in de vermelde analyse blijft het gendereffect bestaan, wat betekent dat er in elk geval nog andere factoren (dan de fysieke kwetsbaarheid) meespelen in de ontwikkeling van angstgevoelens bij vrouwen. McCoy en anderen (1996) slagen er wel in het genderverschil te verklaren in een steekproef van niet-geïstitutionaliseerde personen ouder dan 60 in Florida. Na invoering van een aantal levenssituatievariabelen bleken er geen verschillen meer te bestaan in de onveiligheidsgevoelens tussen mannen en vrouwen. Deze levenssituatievariabelen handelen enerzijds over de fysieke kwetsbaarheid,³ anderzijds over de tevredenheid van de respondenten (vooral met hun buurt, maar ook met hun woning en hun leven).

Uit hun rapportage blijkt niet welke variabelen nu precies het gendereffect wegverklaren:

de fysieke kwetsbaarheid, de tevredenheidsvariabelen, of een combinatie van beide factoren. Bovendien is niet duidelijk in welke mate deze bevindingen kunnen worden veralgemeend naar de gehele bevolking. Er is immers ook een verband tussen leeftijd en onveiligheidsgevoelens (zie verder). Daarenboven zijn fysieke kwetsbaarheid en tevredenheid even vatbaar voor een symbolische als een rationalistische interpretatie.

Het feit dat vrouwen angstiger zijn, wordt binnen het rationalistische paradigma ook verklaard door het groter aantal (verborgen) geweldplegingen door bekenden en het groter aantal seksuele intimidaties waarmee vrouwen te kampen hebben en die minder gemakkelijk in officiële statistieken of zelfs in slachtoffersurveys worden geregistreerd (Stanko, 1988). Daarnaast zou er ook een invloed zijn van mannelijke *incivilities* (zoals worden nagestaard, nagefloten, betast, achtervolgd, enzovoort) (Jennett, 1998; Pain, 1995; Scott, 2003; Tulloch, 1998, 2000). Ervaren *incivilities* bleken in een onderzoek bij 12.300 vrouwen de belangrijkste predictor van angst, veel belangrijker dan socio-demografische variabelen die vaak aan kwetsbaarheid en angst worden gekoppeld (zoals leeftijd, woonsituatie, inkomen, enzovoort) (Scott, 2003). Met deze verklaring zitten we echter al tussen de twee paradigma's. De gevoeligheid voor mannelijke *incivilities* is immers een cultureel gecodeerde genderdefinitie.

Binnen het symbolische paradigma is er geen paradox van de angst omdat er helemaal geen correspondentie hoeft te bestaan tussen criminaliteit en slachtofferschap enerzijds, onveiligheidsgevoelens anderzijds. Voor de hogere onveiligheidsgevoelens van vrouwen worden verschillende verklaringen voorgesteld. Hollander (2001) suggereert een specifiek culturele verklaring. Volgens haar zijn de hogere onveiligheidsgevoelens van vrouwen een gevolg van traditionele beeldvorming en rollen. Vrouwen zijn als het ware cultureel *gecodeerd* als kwetsbaar, mannen als brutaal en die gendertrekken worden in de opvoeding meegegeven. Vandaar een hoger slachtofferschapsrisico bij mannen, maar hogere onveiligheidsgevoelens bij vrouwen (Goody, 1994, 1997; Hale, 1996; Jennett, 1998; Kelly, 1996; Tulloch, 2000; Pantazis, 2000).

Het symbolische paradigma impliceert dat onveiligheidsgevoelens deels met de opvoeding worden meegegeven, niet alleen als een bijproduct van sommige kenmerken van die opvoeding (bijvoorbeeld geborgenheid of zelfstandigheid), maar ook als een intergenerationele transmissie van gevoelens van angst, onzekerheid en onveiligheid. May, Vartanian en Virgo (2002) onderzochten het effect van ouderlijke genegenheid en supervisie op onveiligheidsgevoelens bij adolescenten jongens. Angst wordt volgens hen aangeleerd door socialisatie. Ouders socialiseren hun kinderen om een aantal situaties en dingen te vrezen. Kinderen delen dan ook vaak de angsten van hun ouders. Uit ander onderzoek bleek eveneens dat hoewel kinderen minder angstig zijn dan hun ouders, er een significante samenhang bestaat tussen de angst van ouders en die van hun kinderen (de Vans & Wise, 1996).

De socialisatie voor angst is daarenboven *gendered*. Ouders blijken meer schrik te hebben voor hun dochters (de Vans & Wise, 1996; Warr & Ellison, 2000). Meisjes worden tijdens hun kindertijd en adolescentie ook vaker gewaarschuwd voor bepaalde gevaarlijke situaties dan jongens (Hale, 1996). Daarnaast vertonen mannen eveneens hogere angstgevoelens als het hun vrouw betreft (Warr & Ellison, 2000). Dergelijke *altruïstische* angsten voor meisjes en vrouwen zouden hen meer van hun kwetsbaarheid bewust kunnen maken.

Die culturele codering wordt in de opvoeding meegegeven, maar ook eindeloos verder ontwikkeld en bevestigd via film, televisiedrama en nieuws. Vrouwen (evenals ouderen) zijn ondervertegenwoordigd op televisie, behalve in de rol van slachtoffer (Tulloch, 1998). Chiricos, Eschholz en Gertz (1997) stellen vast dat vooral bij blanke vrouwen het televisiekijken tot onveiligheidsgevoelens leidt. Volgens hen is dat het gevolg van de frequente voorstelling (codering) van blanke vrouwen in de slachtofferrol. Mensen die affiniteit hebben met de bevolkingscategorieën die in het nieuws of in misdaaddrama's frequenter in de rol van slachtoffer worden *gecast*, zullen zich onveiliger voelen.

Het is duidelijk dat de onderscheiden paradigma's radicaal verschillende en niet-gefalsificeerde verklaringen aanreiken voor de hogere onveiligheidsgevoelens van vrouwen. Geen van beide verklaringen kan rechtstreeks worden getoetst. De objectieve maten van kwetsbaarheid blijken geen effect te hebben, maar er kunnen vragen worden gesteld bij de validiteit van dergelijke maten. De mechanismen waarmee rolconcepties zich in angst vertalen zijn niet geëxpliciteerd en laten dus geen rechtstreekse toets toe.

3.2 Het onveiligheidsgevoel van ouderen

Er is eveneens sprake van een 'onveiligheidsparadox' bij ouderen.⁴ Ook zij zijn minder vaak het slachtoffer van misdaad en criminaliteit, maar toch zijn hun onveiligheidsgevoelens, althans volgens een groot aantal onderzoekers, hoger (Elchardus & Smits, 2003; Fattah, 1993; Ferraro, 1995; Greve, 1998; Pain, 2001; Timmermans, 1997).

Volgens nagenoeg alle auteurs zijn die hogere gevoelens van onveiligheid het gevolg van hogere niveaus van ervaren bedreiging, kwetsbaarheid en hulpeloosheid. Die ervaringen worden in elk paradigma echter verschillend geïnterpreteerd. In het licht van het rationalistische paradigma gaat het om een grotere kwetsbaarheid voor gevolgen van slachtofferschap. De verminderde fysieke kracht en behendigheid, het slechter wordend gehoor en zicht, de minder effectieve verweermogelijkheden, vergroten het risico op slachtofferschap en de gevolgen daarvan. Dit zou dan leiden tot grotere voorzichtigheid en frequenter preventief gedrag (Fattah, 1993; Kury e.a., 2001; Tulloch, 1998, 2000).

Verschillende auteurs meten de grotere kwetsbaarheid bij ouderen hetzij subjectief (Greve, 1998), hetzij via fysieke achteruitgang (Tulloch, 2000) of ziekte (Elchardus & Smits, 2003). De hogere angstgevoelens van ouderen worden ook toegeschreven aan sociaal-economische en sociale kwetsbaarheid (bijvoorbeeld minder materiële hulpmiddelen en kleine sociale netwerken om op terug te vallen) (Fattah, 1993). Sommige onderzoekers stelden inderdaad vast dat de leeftijdsverschillen verdwenen, zodra rekening werd gehouden met factoren als een lager inkomen, een slechtere gezondheid en het alleen leven (Hale, 1996). Anderen verklaarden de leeftijdsverschillen niet weg, maar stelden wel vast dat ouderen die in 'gunstigere' condities leefden (in voldoende welvaart) zich minder onveilig voelden dan jongeren. Ouderen die daarentegen in relatieve armoede leven, hadden de meeste angst (Fattah & Sacco, 1989; Pantazis, 2000).

Bij de bespreking van die onderzoeksresultaten valt meteen op dat zij niet noodzakelijk het rationalistische paradigma ondersteunen. Fysieke kwetsbaarheid door een zwakke gezondheid,

eenzaamheid en armoede, kunnen bijdragen tot algemene gevoelens van onbehagen die op misdaad worden geprojecteerd. Zij wijzen niet noodzakelijk op grotere bedreiging, kwetsbaarheid en hulpeloosheid ten opzichte van criminaliteit. In het licht van het symbolische paradigma gaat het inderdaad om een algemeen gevoel van kwetsbaarheid dat tot angst leidt of om de ervaring van een overweldigende wereld (anomie) en de gevoelens van bedreiging en hulpeloosheid die daaruit voortvloeien.

Men kan trouwens ook vaststellen dat ouderen – net als vrouwen – cultureel gecodeerd worden als fragiel en weerloos (cf. *ageism* (Pain, 1997)).⁵ Ouderen worden in de media vaak geportretteerd in de rol van kwetsbare en passieve slachtoffers (Pain, 1997; van Dijk & de Graaff, 1998). Bepaalde gerontologische theorieën (zoals bijvoorbeeld de *disengagement theory* ontwikkeld door Cumming en Henry (1961)) verwachten zelfs van ouderen dat ze zich na hun pensionering terugtrekken uit de samenleving en een passief en afgezonderd leven leiden (zie Greve, 1998). Deze negatieve stereotypering kan door de ouderen worden geïnternaliseerd. Volgens Van Rijn en collega's (1995) bestaat de kans dat ouderen door herhaaldelijke stigmatisering het beeld van 'gebrekkige, afhankelijke en fragiele mensen' die in de kennismaatschappij niets meer te betekenen hebben, tot het hunne maken (zie ook Jones, 1987; Pantazis, 2000). Hierdoor voelen oudere mensen zich niet alleen kwetsbaarder, maar hebben ze ook minder het gevoel hun eigen leven en omgeving te kunnen controleren (Adams & Serpe, 2000; Fattah, 1993). Dergelijke gevoelens maken mensen vatbaarder voor een collectieve voorstelling waarin die angst wordt verklaard via een projectie op criminaliteit en het risico op slachtofferschap. Uit (kwalitatief) onderzoek bleek dat vele ouderen stijgingen in criminaliteit aan maatschappelijke veranderingen (zoals werkloosheid en drugs) en een verhoogde sociale ontwrichting koppelen. Zij maken zich zorgen over de teloorgang van al wat goed is in de samenleving. Hun onveiligheidsgevoelens kunnen dan ook worden gekaderd in ruimere gevoelens van teloorgang en anomie (De Groof & Elchardus, 2003; Elchardus & Smits, 2003; Tulloch, 2000).

De bevindingen in verband met de effecten van gender en leeftijd laten niet toe tussen de paradigma's te kiezen. Onderzoek brengt echter ook een aantal bevindingen aan het licht die een (quasi-)cruciale toets op de paradigma's toelaten. In het rationalistische paradigma worden onveiligheidsgevoelens beschouwd als een rationele inschatting van de bedreiging door, kwetsbaarheid voor en hulpeloosheid ten opzichte van criminaliteit en slachtofferschap. Het rationalistische paradigma kent, binnen de verklaring van onveiligheidsgevoelens, een centrale rol toe aan misdaad en slachtofferschap. Als dat paradigma geldig is, moet worden vastgesteld dat het verband tussen de confrontatie met criminaliteit en slachtofferschap enerzijds, gevoelens van onveiligheid anderzijds, sterk tot zeer sterk is.

In het symbolische paradigma worden onveiligheidsgevoelens daarentegen beschouwd als een interpretatie van algemene gevoelens van bedreiging, kwetsbaarheid en hulpeloosheid, die wordt verwezenlijkt door die gevoelens te projecteren op misdaad. De onveiligheidsgevoelens kunnen volgens dat paradigma uiteenlopende oorzaken hebben, die wel met elkaar gemeen hebben dat zij symbolisch gemedieerd of bemiddeld zijn, bijvoorbeeld door wat via de televisie, de kranten en de burens over criminaliteit en de kans op slachtofferschap wordt gezegd. Als dit paradigma een geldige interpretatie suggereert, zouden we moeten vaststellen dat de modaliteiten

van de confrontatie met de massamedia en de televisie een sterk tot zeer sterk effect hebben op de onveiligheidsgevoelens. De empirische bevindingen hieromtrent kunnen ons dan ook toelaten eerder voor het rationalistische dan wel eerder voor het symbolische paradigma te kiezen. We spreken in dit verband van quasi-cruciale (in plaats van cruciale) toetsen, omdat we steunen op een studie van bestaande analyses waarin storende effecten van verschillen in de wijze waarop de onveiligheidsgevoelens gemeten zijn, niet volkomen kunnen worden uitgesloten.

4. Quasi-cruciale toetsen

4.1 Wat nu met slachtofferschap?

Het rationalistische paradigma beschouwt angst en onveiligheidsgevoel als een rationele aanpassing aan risico. Onder risico wordt uiteraard de waarschijnlijkheid van slachtofferschap verstaan. Die waarschijnlijkheid wordt op verschillende manieren gemeten, objectief via criminaliteitsstatistiek en slachtofferenquêtes, subjectief op basis van de perceptie van de respondent. Het rationalistische paradigma impliceert dat er een sterke relatie bestaat tussen dat risico en de onveiligheidsgevoelens. Als die relatie er niet is of zwak is, dan verliest dat paradigma veel van zijn overtuigingskracht.

Hoewel het werken met criminaliteitsstatistieken snel naar het tweede plan werd geschoven, om te werken met slachtofferschap en, groeiende mate, met de subjectieve perceptie van de kans op slachtofferschap, worden er toch nog geregeld onderzoeken verricht steunend op (geaggregeerde) criminaliteitsstatistieken. Uit een studie van Hajnal, Pickery en Billiet (2000) op de veiligheidsmonitor voor Vlaanderen blijkt dat gevoelens van onveiligheid bij individuen niet kunnen worden verklaard door politiestatistieken.

Romer, Jamieson en Aday (2003) vertrekken vanuit de vaststelling dat terwijl de misdaadstatistieken en het slachtofferschap in de Verenigde Staten in de jaren negentig een dalende trend lieten zien, misdaad toen precies een groot maatschappelijk probleem werd. De zorg over de misdaad bleef tot op het einde van de jaren negentig stijgen en was geregeld de eerste prioriteit van de Amerikaanse burgers. Volgens de auteurs is die paradox nog groter omdat misdaad erg geconcentreerd is in een paar grote steden en dus nog minder de suburbane gebieden treft waar de grote meerderheid van de mensen woont. Op basis van drie onderzoeken besluiten de auteurs dat misdaadstatistieken een 'onwaarschijnlijke' verklaring bieden voor de toename van onveiligheidsgevoelens.

Liska en Baccaglini (1990) komen tot dezelfde conclusie. Het aantal moorden in de door hen onderzochte steden had een vrij sterk effect op de angstgevoelens in die steden, maar het grootste deel van dat effect loopt via de berichtgeving over de moorden. Meer moorden veroorzaakt meer berichtgeving en het is, volgens hun analyse, vooral de aard van die berichtgeving en de confrontatie ermee, die de angstgevoelens beïnvloeden. Het effect van de *crime rate* op de *coverage* is matig, zodat de berichtgeving zelf een creatieve rol speelt in het scheppen van het beeld van de frequentie van misdaad.

Als gewerkt wordt met slachtofferschap in plaats van criminaliteitsstatistieken, zijn de bevindingen verre van eenduidig. Als een relatie wordt gevonden, blijkt ze daarenboven doorgaans zwak tot zeer zwak. Sommige onderzoekers vinden wel sterke effecten van het slachtofferschap (Parker & Ray, 1990; Zani, Cicognani & Albanesi, 2001), maar zij zijn minder talrijk dan degenen die zwakke of zelfs geen effecten vinden (Anselme, 1993; Carcach e.a., 1995; Covington & Taylor, 1991; Gainey & Seyfrit, 2001; Hale, 1996; Kury e.a., 2001; Kury & Ferdinand, 1998; Liska & Baccaglioni, 1990; Taylor & Hale, 1986).⁶

De tegengestelde bevindingen hebben verschillende oorzaken. Volgens de verdedigers van het rationalistische paradigma zijn zij in de eerste plaats het gevolg van verschillende operationalisaties van het begrip 'onveiligheidsgevoel' (Rountree & Land, 1996, 1998). Er bestaat inderdaad geen eensgezindheid over de wijze waarop onveiligheidsgevoelens dienen te worden gemeten (overzichten vindt men bij Ferraro & LaGrange, 1987; Greve, 1998; Hale, 1996). Volgens sommige auteurs dient bij het meten van onveiligheidsgevoelens expliciet verwezen te worden naar criminaliteit (Ferraro & LaGrange, 1987; Ferraro, 1995; zie ook Hale, 1996). Volgens hen gaat het specifiek over 'angst voor misdaad' en niet om een meer algemeen gevoel van angst of onbehagen. Daarenboven moet die verwijzing specifiek zijn en de angst voor verschillende soorten misdaad onderscheiden. Een algemene, vage of meer abstracte verwijzing naar 'misdad' dient volgens hen te worden vermeden (Chiricos e.a., 1997; Chiricos, Padgett & Gertz, 2000; Fattah, 1993; Rountree, 1998).

Die opties houden twee problemen in. Door bij de meting de koppeling met misdaad te maken, kan men niet meer nagaan of het om een rationalistisch te verklaren angst voor misdaad gaat, dan wel om een projectie van een meer algemene angst op misdaad (Lupton & Tulloch, 1999). Het verdient daarom aanbeveling bij de meting zelf na te gaan of angst voor misdaad en meer algemene angst sterk samenhangen (Elchardus & Smits, 2003). Als men in de vraagstelling de angst al meteen koppelt aan specifieke vormen van misdaad, verleent men die projectie een dwingend karakter. Ten tweede houdt het meten van de angst voor specifieke vormen van misdaad een groot risico op tautologische redeneringen in. Omdat zij zeer strak de rationalistische redenering volgen, stellen Ferraro (1995) en Rountree en Land (1996) dat de angst voor misdaad kan worden begrepen op basis van de schatting van het risico op slachtofferschap. Het is echter duidelijk dat de inschatting van het risico evengoed een gevolg kan zijn van gevoelens van angst als omgekeerd.

Het verband tussen slachtofferschap en onveiligheidsgevoelens is doorgaans sterker als men de laatste meet als de angst voor specifieke soorten misdaden. Doch zelfs dan is het beeld niet eenduidig. Slachtofferschap van autodiefstal verhoogt enkel angst voor autodiefstal. Seksueel slachtofferschap zou dan weer wel van belang zijn voor alle soorten angst. Vroeger slachtofferschap is volgens de bevindingen van Gainey en Seyfrit (2001) positief geassocieerd met angst, maar het heeft geen effect op de risicoperceptie.

Kury en anderen (2001) daarentegen vinden wel een effect van vroegere victimisaties op zowel de emotionele (angst) als op de cognitieve risico-inschatting. Bennet en Flavin (1994) vinden enkel een effect van eigendomsdelicten op angst. Slachtoffers van eigendomsdelicten maken zich meer zorgen om slachtoffer te worden. Dat wordt bevestigd door Kanan en Pruitt

(2002). Op het onveiligheidsgevoel als 'men 's nachts alleen in de buurt rondloopt', hebben echter zowel het persoonlijk slachtofferschap als het slachtofferschap van eigendomsmisdaden een stimulerend effect. Probleem is hier overigens dat er weinig onderzoek is naar het effect van victimisatie van specifieke soorten misdaad op de angst voor deze specifieke soorten misdaad. Een ander probleem is dat men de angst voor elk soort misdaad of slachtofferschap als een aparte soort angst gaat beschouwen, die dan rationeel dient te worden gekoppeld aan een specifiek soort risico. Daardoor krijgen de relevante onderzoeksbevindingen snel een onoverzichtelijke complexiteit en wordt het verschil tussen angst en specifieke risicoperceptie vaag en onduidelijk.

De kans dat effecten van het slachtofferschap worden gevonden zijn uiteraard afhankelijk van de modelspecificatie en met name van het aantal controles op de effecten van andere mogelijke verklaringen, die daarin zijn opgenomen. In hun onderzoek naar de rol van sociale en fysieke wanorde en risicoperceptie bijvoorbeeld, vonden Lagrange en collega's (1992) dat de invloed van slachtofferschap op *fear of crime* wegvalt, wanneer de risicoperceptie in rekening wordt gebracht. Carcach en collega's (1995) vonden geen invloed terug van vroegere victimisaties op angst (nadat werd gecontroleerd voor demografische variabelen en sociale buurtkenmerken). Ook McCoy en anderen (1996) vonden amper effecten terug van persoonlijke victimisatie, nadat voor persoonlijke en sociale buurtkenmerken werd gecontroleerd. Naarmate uitgebreider wordt gecontroleerd op persoonlijke en buurtkenmerken, wordt de kans met andere woorden kleiner dat er effecten van slachtofferschap op onveiligheidsgevoelens worden gevonden.

De complexiteit van de bevindingen is sterk toegenomen toen werd vastgesteld dat het effect van een specifieke soort slachtofferschap op een specifieke inschatting van het risico en/of een specifieke soort angst, afhankelijk is van de specifieke groep waarin dat risico en die angst zich voordoen (interactie-effecten). Voor angst voor diefstal is er geen effect bij vrouwen, wel bij mannen (Rountree & Land, 1996). Ook May en Dunaway (2000) vonden dat het effect van slachtofferervaring bij adolescenten varieerde naar geslacht. Vrouwelijke slachtoffers voelen zich onveiliger dan vrouwen die geen slachtoffer zijn geweest. Bij mannen was er geen effect van slachtofferschap. Parker en Ray (1990) richten zich expliciet op de identificatie van interactie-effecten. Zij onderzoeken de predictoren voor aparte deelpopulaties en voeren een regressieanalyse uit voor zeven verschillende groepen: mannen, vrouwen, drie leeftijdsgroepen, en blanken en zwarten. Uit hun onderzoek blijkt dat slachtofferschap in elke groep significant is, maar verschillende effecten heeft.

Onderzoek van het effect van victimisatie op onveiligheidsgevoelens levert globaal genomen weinig tot zeer weinig steun voor het rationalistische paradigma. Duidelijk is alvast dat criminaliteit en slachtofferschap niet kunnen worden beschouwd als de hoofdoorzaak, zelfs niet als een belangrijke oorzaak van de onveiligheidsgevoelens. Kury en Ferdinand menen uit hun overzicht van de literatuur het volgende te kunnen besluiten: '*...the broad fear of crime in cities is due in only small measure to the actual experience of becoming a victim*' (1998: 97). De effecten van slachtofferschap die zij vinden zijn zwakker dan die van gender, omvang van de gemeente en leeftijd. Zij spreken dan ook van '*...the well founded but still small connection between victimization and anxiety about crime*' (1998: 97). Het bescheiden effect van het slachtofferschap op het

onveiligheidsgevoel maakt het in elk geval heel onwaarschijnlijk dat veranderingen in het slachtofferschap veel effect zullen hebben op het onveiligheidsgevoel (Skogan & Maxfield, 1981). Bovendien blijkt ook dat mensen die al ervaring hebben met slachtofferschap, misdaden minder zwaar inschatten (Gebotys e.a., 1988).

Als de operationalisering van onveiligheidsgevoelens verschoven wordt van een meer algemene angst naar angst voor specifieke soorten misdaden, blijft het beeld dus verdeeld. Het rationalistische paradigma mondt dan uit in een onoverzichtelijke complexiteit van bevindingen. Het blijkt niet meer in staat een coherent beeld van de bestudeerde werkelijkheid op te hangen en verzandt in een dikwijls inconsistente opsomming van kleine effecten van (dikwijls subjectief ingeschatte) risico's op specifieke vormen van slachtofferschap op specifieke vormen van angst bij specifieke groepen. Daarenboven stelt de gebruikte operationalisering ook ernstige problemen van causaliteitsbepaling.

Ferraro (1995) onderzocht de determinanten van risico-inschattingen en angstgevoelens. Directe victimisatie en indirecte victimisatie (van familie of vrienden) zijn volgens hem van belang voor de risico-inschattingen. Victimisatie heeft echter geen direct effect op de angstgevoelens. De belangrijkste predictor van angst is de risico-inschatting. Hoe hoger iemand zijn kans op slachtofferschap inschat, hoe angstiger die zal zijn. Officiële misdaadstatistiek zijn niet van belang voor het verklaren van de angstgevoelens, maar wel voor de risico-inschattingen.

De risico-inschatting lijkt dus wel beïnvloed door ervaring met slachtofferschap, maar het is evident dat zij eveneens kan worden beïnvloed door algemene vormen van angst. Zij kan nu net de manier zijn waarop die algemene angstgevoelens op misdaad worden geprojecteerd. De invloed van de subjectieve inschatting van het risico kan daarom bezwaarlijk als een bewijs van de invloed van slachtofferschap op angst of onveiligheidsgevoel gelden. Ook Mesch (2000b) komt tot het besluit dat slachtofferschap geen effect heeft op angst. Vroeger slachtofferschap heeft geen direct, maar wel een indirect effect op *fear of crime*, via de risicoperceptie. Deze risicoperceptie is hoger als men zelf al eens het slachtoffer is geweest van misdaad, of anderen kent die ooit het slachtoffer zijn geweest.

Ten slotte dient ook gesignaleerd te worden dat in de analyse van de relatie tussen slachtofferschap en onveiligheidsgevoelens (of angst of risico-inschatting voor specifieke vormen van slachtofferschap) gewag wordt gemaakt van direct en indirect slachtofferschap. Men hoeft inderdaad zelf geen slachtoffer te zijn om bang te zijn. Het slachtofferschap van (significante) anderen kan daar eveneens toe leiden (Covington & Taylor, 1991; Gainey & Seyfrit, 2001; Mesch, 2000b). De victimisatie van personen uit het eigen sociaal netwerk, alsook informele en/of lokale informatieverstrekking (roddels, stadslegendes, enzovoort) kunnen angstgevoelens aanwakkeren. Zeker als men zichzelf kan identificeren met het slachtoffer, kan het eigen gevoel van kwetsbaarheid worden versterkt (Hale, 1996). Buurten waar meer respondenten gehoord hebben over recente slachtofferincidenten hebben trouwens hogere onveiligheidsgevoelens (Covington & Taylor, 1991). Het gaat daarbij duidelijk om symbolisch gemedieerde gevoelens die niet meteen kunnen worden beschouwd als een rationele reactie op de bedreiging van, de kwetsbaarheid voor en de hulpeloosheid ten opzichte van delicten.

Covington en Taylor (1991) stellen vast dat direct slachtofferschap angst alleen beïnvloedt

op het buurtniveau. Buurten waar meer bewoners recent het slachtoffer zijn geweest, zijn angstiger. Later onderzochten Perkins en Taylor (1996) de invloed van verschillende indicatoren van buurtwanorde op onveiligheidsgevoelens. Zij deden dat via multilevelanalyse, wat voor dergelijke probleemstellingen de aangewezen methode is. Het slachtofferschap wordt in het model gebracht op *level 2* (= blok of buurt in de stad Baltimore, als gemiddeld slachtofferschap per buurt). Dit controleert eigenlijk voor de hoeveelheid criminaliteit in een buurt. Het gemiddelde slachtofferniveau per buurt blijkt dan geen invloed te hebben op de onveiligheidsgevoelens. Waarschijnlijk is de vaststelling van effecten van slachtofferschap op buurt- of wijkniveau in het oudere onderzoek vertekend door het gebruik van ongepaste, uni-levelanalysetechnieken. Ook deze bevindingen pleiten tegen het rationalistische paradigma.

4.2 Media en onveiligheidsgevoelens

Slachtofferschap is voor het rationalistische paradigma, wat de effecten van media en televisie zijn voor het symbolische paradigma. Centraal in het symbolische paradigma staat de voorstelling van gevoelens van angst, bedreiging, kwetsbaarheid, onbehagen en anomie. Het is in die voorstelling dat die gevoelens worden 'verklaard' door ze te koppelen aan het risico op slachtofferschap en criminaliteit. In de hedendaagse samenleving spelen de massamedia een uitermate belangrijke rol in het ontwikkelen en verspreiden van voorstellingen. Indien de consumptie van de massamedia geen effecten zou hebben op de onveiligheidsgevoelens, zou het symbolische paradigma derhalve veel van zijn plausibiliteit verliezen.

Uit het onderzoek over slachtofferschap is gebleken dat heel wat mensen die nooit slachtoffer of getuige waren van een misdaad, zich toch onveilig voelen (Liska & Baccaglioni, 1990; Williams & Dickinson, 1993). Onveiligheidsgevoelens nemen soms ook heel snel toe bij schijnbaar lage en zelfs dalende criminaliteit (O'Connell, 1999). Uit dergelijke vaststellingen besluiten heel wat onderzoekers dat gevoelens van onveiligheid zich niet alleen via ervaringen en beleefde condities kunnen ontwikkelen en verspreiden, maar ook via communicatieprocessen (Hollander, 2001). Het kan daarbij gaan om *face-to-face*-communicatie met vrienden, burens en familie die slachtoffer werden (Covington & Taylor, 1991; Hale, 1996). Het kan ook gaan om processen van massacommunicatie. De twee zijn trouwens niet volkomen van elkaar te scheiden, omdat de inhoud van persoonlijke communicatie vandaag dikwijls wordt aangereikt door wat op de televisie wordt gezien en in de krant gelezen.

Zeer talrijk zijn de onderzoekers die tot de vaststelling komen dat mediaconsumptie de onveiligheidsgevoelens op de ene of andere manier verhoogt (Altheide, 1997; Chiricos e.a., 1997; Chiricos e.a., 2000; Elchardus & Smits, 2003; Gebotys e.a., 1988; Gordon & Heath, 1981; Heath & Gilbert, 1996; Hirsch, 1981; Hughes, 1980; Liska & Baccaglioni, 1990; Lowry, Nio & Leitner, 2003; O'Connell, 1999; Romer e.a., 2003; Vergeer, Lubbers & Scheepers, 2000; Williams & Dickinson, 1993). De *cultivation*-hypothese in haar oorspronkelijke vorm stelde dat er een invloed was van de hoeveelheid televisiekijken (Gerbner & Gross, 1976). Recenter onderzoek hangt een veel complexer beeld op van die invloed. Men is daarom mettertijd afgestapt van de stelling dat het aantal uren dat televisie wordt gekeken van doorslaggevend

belang is en is het effect van steeds meer eigenschappen van het mediagebruik gaan meten (zie onder meer Hughes, 2001; Romer e.a., 2003). Daarbij beperkt men zich niet alleen tot de televisie, maar kijkt men ook naar het effect van andere media (Vergeer e.a., 2000). Uit de studie van Chiricos, Eschholz en Gertz (1997) bijvoorbeeld, blijkt na controle voor andere relevante variabelen (onder meer geslacht, etniciteit en slachtofferschap) dat mediacontact een significante bijdrage levert aan het onveiligheidsgevoel. Dat geldt volgens die onderzoekers echter enkel voor het aantal uren dat gekeken wordt naar televisienieuws en geluisterd naar radionieuws, niet voor de informatieverwerving die via de kranten verloopt (zie ook Gilliam & Iyengar, 2000). Williams en Dickinson (1993) die dan weer het effect van kranten nader onderzoeken, stellen wel een verschil vast tussen de invloed van *tabloids* en *broadsheets* (wat overeenkomt met het verschil tussen meer commerciële en meer elitaire kranten).

De auteurs van een recente en grondige studie (Chiricos e.a., 2000) stellen onomwonden dat de stellingen van het zogeheten nieuw realistische perspectief op onveiligheid (Young, 1992) dienen te worden verworpen. Zij stellen daarentegen dat de media een belangrijk effect blijven uitoefenen, ook na zorgvuldige controle voor slachtofferschap en criminaliteit. Het slachtofferschap en de criminaliteit werken daarenboven minder als aanvullende verklaringen dan als versterkers van het media-effect. Het is in de studie van Chiricos, Padgett en Gertz (2000) zelfs zo dat na controle voor het effect van de media het effect van slachtofferschap volkomen verdwijnt.

5. Besluit

Discrimineren tussen paradigma's op basis van falsificatie stelt verschillende problemen. Falsificatie hoeft niet te leiden tot het verwerpen van een theorie of paradigma. Zij leidt in feite doorgaans tot een aanpassing ervan (Wagner, 2000). In een Kuhnsiaanse visie op wetenschapsontwikkeling dient falsificatie te worden beschouwd als onderdeel van een leerproces (Ohlsson, 2000).

De confrontatie tussen het rationalistische en symbolische perspectief op onveiligheidsgevoelens leert ons dat de plausibiliteit van het symbolische paradigma groter is dan die van het rationalistische. Binnen dat laatste paradigma kwamen, als reactie op paradoxen en falsificaties, al een aantal aanpassingsprocessen op gang: de koppeling, bij definitie, van angst en criminaliteit, het in toenemende mate terugvallen op subjectieve risicoperceptie, het onderscheiden van risicoperceptie en angst, en het specificeren van risicoperceptie en angst naar specifieke soorten misdaden. Deze aanpassingen houden verschillende gevaren in: het onfalsificeerbaar maken door vragen bij definitie eerder dan via empirische toetsing te beslechten, het verhogen van het risico op tautologische verklaringen, alsook de groei van complexiteit en onoverzichtelijkheid. Uit de literatuurstudie en in afwachting van nieuwe, cruciale toetsen, besluiten we daarom:

- dat het symbolische paradigma beter bij de beschikbare empirische bevindingen past;
- dat de vastgestelde effecten van gender en leeftijd eerder vanuit het symbolische dan vanuit het rationalistische paradigma dienen te worden geïnterpreteerd;
- en dat meer onderzoek vanuit dat paradigma dient te worden opgezet.

In verband met dat laatste is het nuttig te wijzen op een aantal onderzoeksbevindingen waarin beide paradigma's met elkaar verweven worden. Niet iedereen blijkt even vatbaar voor de onveiligheidsgevoelens die via de media worden verspreid. Chircos, Padgett en Gertz (2000) hebben de verschillende eigenschappen waarvan wordt gesuggereerd of vastgesteld dat zij de gevoeligheid voor misdaadnieuws beïnvloeden, proberen te systematiseren. Het gaat om die kenmerken van mensen die hun aandacht voor misdaadnieuws kunnen aanscherpen en/of de invloed van dat nieuws kunnen versterken. Zij stellen bijvoorbeeld vast dat lokaal nieuws vooral bijdraagt tot onveiligheidsgevoelens in buurten met hoge misdaadcijfers. Die vaststelling is consistent met de zogeheten *bevestigingshypothese* die stelt dat de media-impact het grootst is in buurten waar de criminaliteit hoog is.

Zij stellen eveneens vast dat recent slachtofferschap de gevoeligheid voor en de impact van misdaadnieuws verhoogt. Ook dat sluit aan bij de bevestigingshypothese. Romer, Jamieson en Aday (2003) menen in de grotere impact van lokaal nieuws (vergeleken bij nationaal nieuws) een pleidooi voor de *affiniteitshypothese* te zien. Mensen die zich in de getoonde slachtoffers herkennen, blijken gevoeliger te zijn voor misdaadnieuws en zien hun gevoelens van onveiligheid verhoogd door confrontatie met dat nieuws. Beide vaststellingen wijzen op processen waarbij criminaliteit en slachtofferschap enerzijds, collectieve voorstelling anderzijds, zich met elkaar verweven.

Verschillende auteurs wijzen er ook op dat de criminaliteit zelf een belangrijke rol kan spelen in de mediaberichtgeving. Een toename van criminaliteit of van bepaalde, opvallende vormen ervan, zal de media-aandacht doen toenemen. Die toename zal, meer dan de feitelijke toename van het aantal delicten, de onveiligheidsgevoelens doen stijgen (Chircos e.a., 2000). Chircos, Eschholz en Gertz (1997) vonden tussen juni en november 1993 in Amerika (in 26 kranten en op drie nationale tv-netwerken) een toename van misdaadverslaggeving van 400 procent, terwijl er slechts een heel kleine toename was van de criminaliteit. Denkbaar is het zo dat als er een toename van de criminaliteit is, hoe klein ook, deze zeer versterkt in de media kan komen, zeker als een paar aangrijpende misdaden in de verf worden gezet. De vraag is dus niet zozeer welke de rol is van criminaliteit en slachtofferschap, *vergeleken* met die van de media, maar wel welke rol criminaliteit speelt in samenspel met de media. Hoe levert het ene verschijnsel de stimulans voor de ontwikkeling van het andere?

Er vallen nog andere van die multiplicatieve mechanismen te onderkennen in de verspreiding van onveiligheidsgevoelens. We signaleerden reeds dat men de communicatie via de massamedia niet volkomen kan loskoppelen van de persoonlijke communicatie die plaatsgrijpt in allerhande sociale netwerken. Romer, Jamieson en Aday (2003) verwachten dat onveiligheidsgevoelens, ook al zijn ze in de hand gewerkt door populaire media, zich via sociale netwerken verder kunnen verspreiden. Dit kan leiden tot het paradoxale resultaat dat juist in hecht geïntegreerde groepen en gemeenschappen de onveiligheidsgevoelens, aangewakkerd door mediabelangstelling voor misdaad en/of door slachtofferschap, zich sneller verspreiden en sterker aanzwellen. Consistent met deze stelling stelden Elchardus en Smits (2003) vast dat de onveiligheidsgevoelens hoger zijn bij mensen met een sterke buurtbetrokkenheid dan bij mensen met een matige buurtbetrokkenheid. Zij verklaren dat door het mobiliserende effect van

onveiligheidsgevoelens. Deze brengen burens ook dichterbij elkaar. De nauwere contacten worden dan onder meer gebruikt om over de onveiligheid te spreken, wat de onveiligheidsgevoelens verder opdrijft.

De verschillende beschreven processen suggereren dat de rationalistische benadering binnen het symbolische paradigma kan worden opgenomen, omdat criminaliteit en slachtofferschap (1) aanleiding zijn voor het op gang brengen van symbolische processen die tot een collectieve voorstelling leiden, (2) dergelijke voorstellingen pertinentere maken, en (3) bijdragen tot de gevoeligheid van de voorstellingen.

Noten

1. Mark Elchardus is gewoon hoogleraar in de sociologie en voorzitter van de Vakgroep Sociologie – Onderzoeksgroep TOR van de Vrije Universiteit Brussel (VUB), Pleinlaan 2, 1050 Brussel, België (Mark.Elchardus@vub.ac.be). Saskia De Groof en Wendy Smits zijn als wetenschappelijke onderzoeksters verbonden aan de Vakgroep Sociologie – Onderzoeksgroep TOR van de VUB, Pleinlaan 2, 1050 Brussel, België (Saskia.De.Groof@vub.ac.be en Wendy.Smits@vub.ac.be).
2. Er wordt in het artikel evenwel niet zo veel duiding gegeven over de resultaten. Het zou immers interessant zijn om te weten of het effect van gender bijvoorbeeld minder sterk wordt na controle voor de subjectieve kwetsbaarheid, wat erop zou kunnen wijzen dat vrouwen zich deels onveiligere voelen omdat ze zich minder in staat achten zich te verweren bij een eventuele aanval.
3. Dit houdt in: de subjectief gepercipieerde fysieke kwetsbaarheid (ondervinden respondenten moeilijkheden om bepaalde eerder zware huishoudelijke taken te verrichten?) en de subjectieve fysieke gezondheid van de respondenten.
4. Een aantal auteurs trekt het bestaan van zo'n paradox in twijfel, volgens hen hebben de ouderen geen hogere onveiligheidsgevoelens (zie Ferraro, 1995; Greve, 1998; Hale, 1996). Dit dispuut hangt samen met verschillende manieren om onveiligheidsgevoelens te meten.
5. De concepten *successful ageing* (Rowe & Kahn, 1998) en *productive ageing* (Morrow-Howell, 2000) kunnen als een reactie op deze beeldvorming gelden.
6. Verschillende auteurs komen tot de conclusie dat niet het actuele slachtofferschap, maar de vermeende kans op slachtofferschap een effect heeft op het onveiligheidsgevoel (Carcach e.a., 1995; Ferraro, 1995). Deze gepercipieerde of vermeende kans op slachtofferschap kan echter zelf door een meer algemeen onbehagen of onveiligheidsgevoel in de hand worden gewerkt. Het kan dus evengoed gevolg als oorzaak zijn van onveiligheidsgevoelens. Sommige auteurs beschouwen het veeleer als een component dan als een verklaring van die gevoelens (Adams & Serpe, 2000; Greve, 1998; Kury e.a., 2001; Tulloch, 2000).

Literatuur

- Adams, R. E. & Serpe, R. T. (2000). Social integration, fear of crime, and life satisfaction. *Sociological Perspectives*, 43, 605-629.
- Altheide, D. L. (1997). The news media, the problem frame, and the production of fear. *The Sociological Quarterly*, 38, 647-668.
- Anselme, M. (1993). Le lien sécuritaire: mettre en ordre le désordre quotidien. *Revue internationale d'action communautaire*, 30, 29-38.
- Bennett, R. R. & Flavin, J. M. (1994). Determinants of fear of crime: the effect of cultural setting. *Justice Quarterly*, 11, 357-381.

- Carcach, C., Frampton, P., Thomas, K. & Cranich, M. (1995). Explaining fear of crime in Queensland. *Journal of Quantitative Criminology*, 11, 271-287.
- Chiricos, T., Eschholz, S. & Gertz, M. (1997). Crime, news and fear of crime: Toward an identification of audience effects. *Social Problems*, 44, 342-357.
- Chiricos, T., Padgett, K. & Gertz, M. (2000). Fear, TV news, and the reality of crime. *Criminology*, 38, 755-785.
- Covington, J. & Taylor, R. B. (1991). Fear of crime in urban residential neighborhoods: Implications of between- and within-neighborhood sources for current models. *Sociological Quarterly*, 32, 231-249.
- Cumming, E. & Henry, W. E. (1961). *Growing old: the process of disengagement*. New York: Basic Books, Inc.
- Depreeuw, W. (1992). Hoe onveilig zijn onzezekerheidsgevoelens? *Welzijnswerk kroniek*, 16, 32-36.
- Dijk, G. van & de Graaff, M. (1998). *Beeldvorming leeftijd*. Utrecht: Landelijk Bureau Leeftijdsciscriminatie.
- Ditton, J., Bannister, J., Gilchrist, E. & Farrall, S. (1999). Afraid or angry? Recalibrating the "fear" of crime. *International Review of Victimology*, 6, 83-99.
- Elchardus, M. (2002). *De dramademocratie*. Tiel: Lannoo.
- Elchardus, M. & Smits, W. (2002). *Anatomie en oorzaken van het wantrouwen*. Brussel: VUBPress.
- Elchardus, M. & Smits, W. (2003). Bedreigd, kwetsbaar en hulpeloos: onveiligheidsgevoel in Vlaanderen, 1998-2002. In *Vlaanderen Gepeild!* (pp. 99-136). Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Administratie Planning en Statistiek.
- Fattah, E. (1993). *Crime and older people. Victimization and fear of crime among the elderly: a possible link?* Paper presented at the Conference "Crime and older people", Adelaide, Australian Institute of Criminology, 23-25 February 1993.
- Fattah, E. A. & Sacco, V. F. (1989). *Crime and victimization of the elderly*. New York: Springer-Verlag.
- Ferraro, K. F. (1995). *Fear of crime. Interpreting victimization risk*. Albany: State University of New York.
- Ferraro, K. F. & LaGrange, R. (1987). The measurement of fear of crime. *Sociological Inquiry*, 57, 70-101.
- Gainey, R. R. & Seyfrit, C. L. (2001). Fear of crime among rural youth: testing the generality of urban models to rural areas. *Sociological Focus*, 34, 269-286.
- Gebotys, R. J., Roberts, J. V. & DasGupta, B. (1988). News media use and public perception of crime. *Canadian Journal of Criminology*, 30, 3-16.
- Gerbner, G. & Gross, L. (1976). Living with television: the violence profile. *Journal of Communication*, 26, 173-199.
- Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Goodey, J. (1994). Fear of crime: what can children tell us? *International Review of Victimology*, 3, 195-210.

- Goody, J. (1997). Boys don't cry. Masculinities, fear of crime and fearlessness. *British Journal of Criminology*, 37, 401-418.
- Gordon, M. & Heath, L. (1981). The news business, crime, and fear. *Reactions to crime*. D. Lewis. thousand Oaks CA, Sage: 227-250.
- Greve, W. (1998). Fear of crime among the elderly: Foresight, not fright. *International Review of Victimology*, 5, 277-309.
- Groof, S. de & Elchardus, M. (2003). *Onderzoek naar de effecten van langdurige pensionering. Deelrapport 1: welzijn*. Brussel: VUB – Vakgroep Sociologie/TOR.
- Hale, C. (1996). Fear of crime: A review of the literature. *International Review of Victimology*, 4, 79-150.
- Heath, L. & Gilbert, K. (1996). Mass media and fear of crime. *American Behavioral Scientist*, 39, 379-386.
- Hirsch, P. M. (1981). On not learning from one's own mistakes. A reanalysis of Gerbner et al.'s findings on cultivation analysis. *Communication Research*, 8, 3-37.
- Hollander, J. A. (2001). Vulnerability and dangerousness: The construction of gender through conversation about violence. *Gender and Society*, 15, 83-109.
- Houts, S. & Kassab, C. (1997). Rotter's social learning theory and fear of crime: differences by race and ethnicity. *Social Science Quarterly*, 78, 122-136.
- Hughes, M. (1980). The fruits of cultivation analysis: a re-examination of the effects of television watching on fear of victimization, alienation, and the approval of violence. *Public Opinion Quarterly*, 44, 287-302.
- Jennett, C. (1998). Qualitative Review. In *Fear of Crime – Volume 1: Audit of the literature and community programs* (pp. 29-62). Centre for Cultural Risk Research. Australia: National Crime Prevention Program.
- Jones, G. (1987). Elderly people and domestic crime: reflections on ageism, sexism and victimology. *British Journal of Criminology*, 27, 191-201.
- Kanan, J. W. & Pruitt, M. V. (2002). Modeling fear of crime and perceived victimization risk: the (in)significance of neighborhood integration. *Sociological Inquiry*, 72, 527-548.
- Kelly, L. (1996). It's everywhere: sexual violence as a continuum. In S. Jackson & S. Scott (eds.), *Feminism & Sexuality: a reader* (pp. 191-206). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Killias, M. (1990). Vulnerability: towards a better understanding of a key variable in the genesis of fear of crime. *Violence and Victims*, 5, 97-108.
- Killias, M. & Clerici, C. (2000). Different measures of vulnerability in their relation to different dimensions of fear of crime. *British Journal of Criminology*, 40, 437-450.
- Kury, H. & Ferdinand, T. (1998). The victim's experience and fear of crime. *International Review of Victimology*, 5, 93-140.
- Kury, H., Obergfell-Fuchs, J. & Ferdinand, T. (2001). Aging and the fear of crime: Recent results from East and West Germany. *International Review of Victimology*, 8, 75-112.
- Lagrange, H. (1993). La pacification des mœurs à l'épreuve. *Déviance et Société*, 17, 279-289.
- Lagrange, R. L., Ferraro, K. F. & Supancic, M. (1992). Perceived risk and fear of crime: Role of social and physical incivilities. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 29, 311-334.

- Lane, J. & Meeker, J. W. (2000). Subcultural diversity and the fear of crime and gangs. *Crime and Delinquency*, 46, 497-521.
- Liska, A. E. & Baccaglioni, W. (1990). Feeling safe by comparison: Crime in the newspapers. *Social Problems*, 37, 360-374.
- Lowry, D. T., Nio, J. T. C. & Leitner, D. W. (2003). Setting the public fear agenda: a longitudinal analysis of network TV crime reporting, public perceptions of crime, and FBI crime statistics. *Journal of Communication*, March, 61-73.
- Lupton, D. & Tulloch, J. (1999). Theorizing fear of crime: beyond the rational/irrational opposition. *British Journal of Sociology*, 50, 507-523.
- Maas-de Waal, C. (2002). Veiligheid, ontwikkelingen en stand van zaken. In J. de Hart (red.), *Zekere banden. Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid* (pp. 245-278). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- May, D. C. (2001). The effect of fear of sexual victimization on adolescent fear of crime. *Sociological Spectrum*, 21, 141-174.
- May, D. C. & Dunaway, G. R. (2000). Predictors of fear of criminal victimization at school among adolescents. *Sociological Spectrum*, 20, 149-168.
- McCoy, H. V., Wooldredge, J. D., Cullen, F. T., Dubeck, P. J. & Browning, S. L. (1996). Lifestyles of the old and not so fearful: life situation and older persons' fear of crime. *Journal of Criminal Justice*, 24, 191-205.
- Mesch, G. S. (2000a). Women's fear of crime: the role of fear for the well-being of significant others. *Violence and Victims*, 15, 323-336.
- Mesch, G. S. (2000b). Perceptions of risk, lifestyle activities, and fear of crime. *Deviant Behavior*, 21, 47-62.
- O'Connell, M. (1999). Is Irish public opinion towards crime distorted by media bias? *European Journal of Communication*, 14, 191-212.
- Ohlsson, S. (2000). Falsification, anomalies and the naturalistic approach to cognitive change. *Science and Education*, 9, 173-186.
- Pain, R. (2001). Gender, race, age and fear in the city. *Urban Studies*, 38, 899-913.
- Pain, R. H. (1995). Elderly women and fear of violent crime: the least likely victims?: a reconsideration of the extent and nature of risk. *British Journal of Criminology*, 35, 584-598.
- Pain, R. H. (1997). 'Old age' and ageism in urban research: the case of fear of crime. *International Journal of Urban and Regional Research*, 21, 117-128.
- Pantazis, C. (2000). 'Fear of crime', vulnerability and poverty. Evidence from the British crime survey. *British Journal of Criminology*, 40, 414-436.
- Parker, K. D. & Ray, M. C. (1990). Fear of crime: An assessment of related factors. *Sociological Spectrum*, 10, 29-40.
- Perkins, D. D. & Taylor, R. B. (1996). Ecological assessments of community disorder: their relationship to fear of crime and theoretical implications. *American Journal of Community Psychology*, 24, 63-107.
- Pleysier, S., Vervaeke, G. & Goethals, J. (2001). Veiligheid: enkele theoretische en (macro)sociologische beschouwingen. In J. Casselman, J. Goethals, F. Goossens, F. Hutsebaut, G.

- Vervaeke & L. Walgrave (red.), *Veiligheid, een illusie? Theorie, onderzoek en praktijk* (pp. 15-34). Brussel: Uitgeverij Politeia nv.
- Rijn, K. J. van, Lamario Garcia, L., Klandermans, P. G. & Schuyt, T. N. M. (1995). *Bevorderen van maatschappelijke participatie van ouderen*. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam.
- Romer, D., Jamieson, K. H. & Aday, S. (2003). Television news and the cultivation of fear of crime. *Journal of Communication, March*, 88-104.
- Ross, C. E. & Yang, S. J. (2000). Neighborhood disorder, fear, and mistrust: The buffering role of social ties with neighbors. *American Journal of Community Psychology, 28*, 401-420.
- Rountree, P. W. (1998). A reexamination of the crime-fear linkage. *Journal of Research in Crime and Delinquency, 35*, 341-372.
- Rountree, P. W. & Land, K. C. (1996). Perceived risk versus fear of crime: empirical evidence of conceptually distinct reactions in survey data. *Social Forces, 74*, 1353-1376.
- Scott, H. (2003). Stranger danger: explaining women's fear of crime. *Western Criminology Review, 4*, 203-214.
- Skogan, W. G. & Maxfield, M. G. (1981). *Coping with crime. Individual and neighborhood reactions*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Sparks, R., Girling, E. & Loader, I. (2001). Fear and everyday urban lives. *Urban Studies, 38*, 885-898.
- Stanko, E. A. (1988). Fear of crime and the myth of the safe home: a feminist critique of criminology. In K. Yllo & M. Bograd (eds.), *Feminist perspectives on wife abuse* (pp. 75-88). Newbury Park: Sage.
- Taylor, R. B. & Hale, M. (1986). Testing alternative models of fear of crime. *The Journal of Criminal Law and Criminology, 77*, 151-189.
- Timmermans, J. M. (1997). *Rapportage ouderen*. Den Haag: SCP.
- Tulloch, M. (1998). Quantitative review. In *Fear of Crime – Volume 1: Audit of the literature and community programs* (pp. 7-28). Centre for Cultural Risk Research. Australia: National Crime Prevention Program.
- Tulloch, M. (2000). The meaning of age differences in the fear of crime: Combining quantitative and qualitative approaches. *British Journal of Criminology, 40*, 451-467.
- Vans, D. de & Wise, S. (1996). The fear of attack: parents' concerns for the safety of their children. *Family Matters, 43*, 34-38.
- Vergeer, M., Lubbers, M. & Scheepers, P. (2000). Exposure to newspapers and attitudes toward ethnic minorities: A longitudinal analysis. *Howard Journal of Communications, 11*, 127-143.
- Vettenburg, N. & Walgrave, L. (1998). *(On)welzijn en (on)veiligheidsgevoelens in de grootstad*. Leuven: Onderzoeksgroep Jeugdcriminologie KULeuven.
- Wagner, D. G. (2000). On the irrationality of rejecting falsified theories. *Sociological Focus, 33*, 27-39.
- Warr, M. (1984). Fear of victimization: why are women and the elderly more afraid? *Social Science Quarterly, 65*, 681-702.
- Warr, M. (1987). Fear of victimization and sensitivity to risk. *Journal of Quantitative Criminology, 3*, 29-46.

- Warr, M. & Ellison, C. G. (2000). Rethinking social reactions to crime: personal and altruistic fear in family households. *American Journal of Sociology*, 106, 551-578.
- Will, J. A. & McGrath, J. H. (1995). Crime, neighborhood perceptions, and the underclass: the relationship between fear of crime and class position. *Journal of Criminal Justice*, 23, 163-176.
- Williams, P. & Dickinson, J. (1993). Fear of crime: Read all about it?: The relationship between newspaper crime reporting and fear of crime. *British Journal of Criminology*, 33, 33-56.
- Young, V. D. (1992). Fear of victimization and victimization rates among women: A paradox? *Justice Quarterly*, 9, 419-441.
- Zani, B., Cicognani, E. & Albanesi, C. (2001). Adolescents' sense of community and feeling of unsafety in the urban environment. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 11, 475-489.